

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

“ Розвиток адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років у дошкільному закладі та сім’ї”

студентки **Шершень Наталії Юріївни**

Науковий керівник:

док.психол.н., проф. Кононко О. Л.

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент. Аніщук А. М.

кан. пед. наук, доцент Фасолько Т. С.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї	
1.1. Наукові підходи до вивчення самооцінки особистості	
1.2. Становлення та розвиток адекватної самооцінки у дошкільному віці	
1.3. Характеристика чинників впливу на самооцінку дошкільників: ЗДО і сім'я	
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї	
2.1. Методика та організація дослідження адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років	
2.2. Аналіз рівнів розвитку адекватної самооцінки досліджуваних старшого дошкільного віку	
2.3. Особливості впливу на розвиток адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років дошкільного закладу та сім'ї	
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї	
3.1. Обґрунтування принципів та педагогічних умов оптимізації виховного процесу	

3.2. Методика формувального експерименту

.

3.3. Визначення ефективності проведеної роботи з розвитку адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років у дошкільному закладі та сім'ї

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 99

ДОДАТКИ 107

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство потребує свідомої особистості, здатної самовизначитися, реалізовувати свої можливості, виявляти творчу активність. Ядром особистісного зростання є розвиток самосвідомості, зокрема такої її компоненти, як адекватна самооцінка. Самооцінка особистості починає формуватися у дошкільному дитинстві. Саме на розвитку адекватної самооцінки у дітей дошкільного віку робиться акцент сучасної системи виховання у дошкільному закладі та сім'ї. Особливого значення набуває період 5 – 7 років, коли відмічаються зачатки свідомої регуляції дитиною власної поведінки та діяльності.

Про значущість окресленої проблеми зазначено у державних документах («Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.», Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства»), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (редакції 2012 р.) ряді чинних програм дошкільної освіти. Зокрема у Базовому компоненті дошкільної освіти наголошено на важливості самооцінки та позитивного ставлення до себе в дошкільника та сформованості на їх основі особистісно-оцінної компетенції, змістом якої є уявлення про образ «Я», позитивне ставлення дитини до власного внутрішнього світу та свідомо активність [с.5].

Самооцінка як особистісний феномен вивчалася багатьма психологами та педагогами. Дослідники вивчали самооцінку: як первинну емоцію (В. Столін, У Джеймс, Р. Бернс та ін.); як процес засвоєння особистістю зовнішніх оцінок, соціальне порівняння за типом «краще-гірше» і «схожий-несхожий» та самоатрибуцію (Л. Божович, А. Захарова, О. Шорохова та ін.); як утворення самосвідомості (М. Лісіна, А. Ліпкіна та ін.).

Фахівцями досліджено різні аспекти проблеми самооцінки особистості: теоретичні підходи до самосвідомості як ядра особистості (Б. Ананьєв, В. Бехтерев, Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Петровський, С. Пантілеєв, П. Чамата, І. Чеснокова та ін.); ідеї щодо особливостей прояву самосвідомості

на етапі дошкільного дитинства (О. Кононко, М. Лісіна, А. Силвестру, С. Якобсон та ін.); положення про специфіку розвитку самооцінки у ранньому онтогенезі (Т. Рєпіна, Р. Стеркіна, С. Тищенко, Р. Шакурова та ін.); теоретичні та практичні аспекти розвитку самооцінки дошкільників у спілкуванні та різних видах діяльності (М. Лісіна, А. Ліпкіна, І. Дімітров, Р. Терещук, Н. Анкудінова, В. Горбачева, Б. Волкова, Ю. Коршунова, Л. Уманець, М. Дороніна та ін.).

У сучасних експериментальних дослідженнях акцент робиться на різних аспектах проблеми самооцінки дошкільника: на особливостях впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника (І. Мельник); на динаміці змін структурних елементів самооцінки у дошкільному віці (Ж. Гордєєва); на психологічних особливостях становлення самооцінки у шестирічних першокласників (Л. Лісновська); на психологічних умовах розвитку самооцінки та створенню зовнішніх умов її оптимізації у старшому дошкільному віці (О. Олійник); на регулятивній функції компонентів самосвідомості дошкільників у процесі саморегуляції (О. Байєр); на розвитку самосвідомості та її компонентів в обдарованих старших дошкільників у спільній з однолітками діяльності (Н. Куліш); виховання ціннісного ставлення до себе у старших дошкільників засобами народної педагогіки (С. Світлична).

Проте питання розвитку адекватної самооцінки у старшомудошкільному віці досліджено недостатньо. У науковій літературі відсутня єдина думка щодо сутності адекватної самооцінки та її чинників розвитку у дітей старшого дошкільного віку. Вимагають конкретизації педагогічні умови оптимізації освітнього процесу дошкільного закладу та сім'ї з метою розвитку у дітей адекватної самооцінки; залишається актуальною проблема розробка методів, форм та засобів ефективного розвитку у старших дошкільників позитивних уявлень про себе, адекватної самооцінки.

Таким чином, недостатня розробленість досліджуваної проблеми та необхідність подолання суперечності між потребою педагогічної практики в ефективній технології розвитку у старших дошкільників адекватної самооцінки та її відсутністю в дошкільній педагогіці зумовили вибір теми магістерської

роботи: «Розвиток адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років у дошкільному закладі та сім'ї».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов і методів розвитку адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років у дошкільному закладі та сім'ї.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан вивчення проблеми самооцінки та особливостей її розвитку в дошкільному віці в психолого-педагогічних дослідженнях.
2. З'ясувати вплив на розвиток адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років сім'ї та дошкільного закладу освіти.
3. Визначити критерії, показники, компоненти адекватної самооцінки дошкільників та рівні її розвитку.
4. Розробити й експериментально перевірити ефективність системи роботи з розвитку адекватної самооцінки досліджуваних старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес розвитку адекватної самооцінки у дітей 5 – 7 років.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку адекватної самооцінки у дітей 5 – 7 років у сім'ї та дошкільному закладі освіти.

Гіпотези дослідження: Ефективність розвитку адекватної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку в у сім'ї та дошкільному закладі освіти підвищиться за умов:

- збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті;
- вправлення дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх;
- сприяти оволодінню та використанні педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: вчення про сутність особистості та закономірності її формування (Б.Г. Ананьєв,

Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв); положення вікової та педагогічної психології про сутність та закономірності особистісного розвитку дітей раннього та дошкільного віку (Л. Божович, О. Запорожець, М. Лісіна, В. Котирло, В. Мухіна та ін.); основні положення про онтогенез, структуру, функції самосвідомості та самооцінки особистості (Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, С. Спіркін, В. Столін, П. Чамата та ін.); концепція соціальної детермінації розвитку самооцінки у дошкільному дитинстві (Л. Божович, О. Кононко, В. Котирло, М. Лісіна, С. Тищенко, Л. Уманець, І. Чеснокова та ін.); положення про сутність та особливості спілкування, спільної діяльності, взаємодії (Г. Андрєєва, Т. Дуткевич, О. Запорожець, Я. Коломинський, М. Лісіна, Ю. Приходько, Т. Репіна та ін.); психологічний зміст інноваційних технологій, що реалізуються у дошкільних навчальних закладах (Н. М. Дятленко, О. Л. Кононко, С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко).

Досягнення мети та розв'язання завдань дослідження потребувало використання таких методів:

- *теоретичних* (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація) з метою визначення понятійного апарату та розробки методики вивчення досліджуваного явища;
- *емпіричних* (бесіда, анкетування, спостереження, моделювання експериментальних ситуацій, аналіз планів роботи вихователя; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний та контрольний з метою діагностики рівнів розвитку у дошкільників адекватної самооцінки та оптимізації виховного процесу);
- методів *кількісної та якісної обробки результатів*.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження:

- *уперше* визначено сутність поняття «адекватна самооцінка дошкільника як базова властивість особистості; розроблено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості адекватної самооцінки дітей 5-7 років; обґрунтовано педагогічні умови та розроблено методи ефективного

впливу на розвиток адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку;

- *уточнено* структуру «адекватна самооцінка» як єдність когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів; зміст дефініцій «адекватна самооцінка дитини старшого дошкільного віку» (властивість особистості, основою якої є позитивна оцінка дитиною власних умінь, здібностей і вчинків достатніх для досягнення важливих для неї цілей) та «неадекватна самооцінка дитини старшого дошкільного віку» (завищена або занижена оцінка дитиною своїх можливостей, наявність сумнівів у поведінці та вчинках);
- *подальшого розвитку набули* методи, форми та засоби розвитку у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та впровадженні у практику виховної роботи експериментального дошкільного закладу методики діагностики рівнів сформованості у дітей 5-7 років адекватної самооцінки; у розробці комплексу методів ефективного впливу на розвиток у дітей старшого дошкільного віку означеної властивості особистості у сім'ї та дошкільному закладі.

Основні положення, отримані у дослідженні емпіричні дані та висновки магістерської роботи можуть бути використані у процесі підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах педагогічної спрямованості у змісті курсів «Дошкільна педагогіка», «Теорія та методика співпраці з родинами»

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

I. участь у:

- Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Сучасне дошкільля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» м. Ніжин 17-18 листопада 2017 рік.

II. друк статей:

- Шершень Н. Формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку // Вісник студентського наукового товариства: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Вип. 19. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – С. 234 - 237.

Структура магістерської роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи ___ сторінок, основного тексту – __ сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї

1.1. Наукові підходи до вивчення самооцінки особистості. Для теоретичного обґрунтування окреслених у дослідженні його об'єкту і предмету необхідно визначити і проаналізувати опорні поняття, що складають змістові аспекти досліджуваної проблеми, а саме: самосвідомість, самопізнання, саморегуляція, самовідчуття, самооцінка, самолюбство, адекватність і неадекватність самооцінки, відносна самооцінка, образ Я, «Я-концепція».

Аналіз сучасної літератури, що стосується питання самооцінки дітей 5 -7 років, вказує на те, що важливою якістю малюка, яка починає формуватися в цьому віці, є мотив досягнення успіху. Прояв самооцінки ні що інше, як ріст самостійності. Відповідно, самооцінка – оцінювання себе самої особою, зокрема власних можливостей, рис характеру, свого місця у світі, соціумі, що носить назву «Я – концепція» [34,с.118].

Домінуючого значення надається самооцінці у вивченні питання самосвідомості, де їй надається значення найбільш значущого компоненту, який вказує на унікальність явища, міру його розвиненості, підкреслює суб'єктність. З самооцінкою пов'язуються функції оцінки самопізнання, що вбирають ціннісні аспекти ставлень особистості, специфіку розуміння нею самої себе [41,с.256].

Самосвідомість, як одна із важливих показників індивідуально-особистісного розвитку людини, починає свій розвиток із *самостереження*, тобто спостереження спрямованого на себе, на самопізнання. У реальній життєдіяльності дошкільника самосвідомість проявляється в єдності окремих внутрішніх процесів – самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегулювання поведінки в різних формах взаємодії з людьми[10,с.61].

Так, О. Л. Кононко зазначає, що *саморегуляція* – регуляція дитиною своєї поведінки і діяльності. Вона передбачає залучення результатів самопізнання та емоційно- ціннісного ставлення до себе. Це відбувається на всіх етапах формування поведінки – від мотивації до власної оцінки кінцевого результату. Здатність дошкільника до довільної поведінки, що побудована на усвідомленні ним власних можливостей стає ознакою удосконалення регулятивної функції самосвідомості дитини [23,с.63].

Самопізнання як основу існування і вияву самосвідомості, в свою чергу розглядав А. Н. Проколієнко. Так, самопізнання виявляється у безпосередньому русі дитини від одного знання до іншого, його уточнення, поглиблення, розширення. На першому рівні самопізнання здійснюється через різні форми зовнішнього співвіднесення дитини самої себе з іншими людьми [35,с.118].

Підґрунтям для формування складніших форм самосвідомості є *самовідчуття*. Зростаюча особистість починає сприймати власні уявлення, почуття, думки, вольові процеси, мотиви діяльності і поведінки [23, с.62].

Відповідно, на основі самоспостереження, самопізнання, саморегуляції та самовідчутті впливає самосвідомість. На думку багатьох вітчизняних і зарубіжних психологів *самосвідомість* – пов'язана з можливостями бачити себе зі сторони, усвідомлювати своє місце серед інших, розуміння й оцінювання свого відношення до навколишньої дійсності, себе як незалежну індивідуальність, що має власні ідеї, поведінкові акти, почуття, центральним компонентом якої є досліджуваний феномен. Він зумовлює напрям і характер взаємовідносин індивідуума з навколишніми, його критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач. Саме самооцінка, зазначають Р. Бернс, І. Кон, А. Липкіна, суттєво визначає успішність та продуктивність діяльності малюка і міру виразності у нього прагнення до особистісного зростання, набуття ним нових умінь та навичок [4,с.121].

Досліджуючи самооцінку, І. І. Чеснокова вказує, що дане утворення лежить в основі властивостей індивідуальності має відношення до всіх життєвих позицій і всієї системи оціночного ставлення до навколишнього світу.

Воно визначає та формує стиль поведінки й життєдіяльності в подальшому. Взагалі це особистісне утворення, яке називають самооцінкою зумовлює процес розвитку суб'єкта, визначаючи його напрямки. Людина, чия самооцінка висока, створює навколо себе атмосферу чесності, відповідальності, співпереживання, любові. Така людина відчуває себе важливою і потрібною, вона відчуває, що світ став кращим від того, що вона в ньому існує. Тільки відчуваючи свою власну високу цінність, людина здатна бачити, приймати і поважати високу цінність інших людей [41,с.298].

Проаналізувавши праці психологів Р. А. Бернса, І. С. Кона, можна зазначити про те, що *самооцінка* - найважливіший компонент Я-концепції особистості, як цінність і значимість, якої людина наділяє як окремі сторони своєї особистості, поведінки і діяльності, так і себе в цілому. Самооцінка людини найчастіше розуміється як суб'єктивна оцінка нею своїх можливостей (сюди відносять фізичні, інтелектуальні, емоційно-вольові, комунікативні можливості), моральних якостей, свого ставлення до себе та інших, а також місця в соціумі [5,с.333].

Так, наприклад, С. Л. Рубінштейн бачив в самооцінці, яка нерозривно пов'язана із самосвідомістю людини, в першу чергу стрижень особистості, який базується і на оцінці людьми індивіда, і на оцінюванні цим самим індивідом оточуючих. В основі самооцінки, на думку психолога, лежать цінності (які людина приймає), визначають на внутрішньо- особистісному рівні механізми саморегуляції і самоконтролю людиною своїх дій та вчинків [9,с.131].

У малюка 5 -7 років самооцінка формується насамперед, під впливом навчання, а тому значно залежить від оціночних суджень вчителя та взаємодії з однолітками (Н. Е. Анкудінова, І. В. Дубровіна, А. І. Липкіна). У дослідженнях науковців доведено, що у становленні самооцінки особливе значення мають підстави, на які спирається суб'єкт, оцінюючи себе, оскільки саме з їх специфікою зв'язаний рівень надійності самооцінки як механізму саморегуляції (А. В. Захарова, Т. Ю. Андрущенко). Зокрема, А. В. Захарова, яка займалася вивченням генезису самооцінки, бачила в самооцінці ядерне утворення

особистості. Вона вважала, що в самооцінці відбиваються уявлення дитини про вже досягнутий, і про те, до чого вона прагне, проект її майбутнього, нехай ще не здійснений, але який відіграє величезну роль у самореалізації її поведінки в цілому і діяльності зокрема [19, с.76]. В даному контексті не можна не зазначити погляди М. М. Заброцького, який вважав, що самооцінка – істотна умова, що забезпечує можливість індивіду стати особистістю [20,с.38].

Педагог О. Я. Савченко пропонує розглядати *самооцінку* як оцінку самої себе (своєї зовнішності, здібностей, досягнень, особистих якостей). Вона вважає, що самооцінка виконує регулятивну і захисну функції, є центральним компонентом «Я-концепції», входить у структуру самосвідомості [30, с.62].

У короткому психологічному словнику *самооцінка* визначається як основний структурний компонент самосвідомості людини, що відіграє вирішальну роль в її керуванні власною поведінкою. Самооцінка розвивається з раннього дитинства під впливом оцінок дорослих і спочатку охоплює переважно уявлення дитини про власну зовнішність, певні фізичні якості [25, с.184].

Вивчення літературних джерел показує, що залежно від суб'єктивного характеру і реальних проявів у людей самооцінка поділяється на декілька видів. Зокрема, доктор психологічних наук О. П. Сергеєнкова зазначає, що розрізняють

- *адекватну самооцінку* - та, повною мірою відображає реальний стан речей;
- *неадекватну самооцінку* – пов'язану з необ'єктивним або надто критичним / некритичним оцінюванням. Водночас така самооцінка, може набувати різних видів:
 - *завищеної* для якої характерним є переоцінювання власних можливостей, чи особистісних рис;
 - *заниженої*, що має місце внаслідок недооцінки рис та властивостей особистісного плану [34,56].

Що стосується проявам самооцінки в 5 -7 років, то дитячий психолог М. І. Лісіна відділяє самооцінку від елементів уявлення, від знання про себе. Авторка поділяє самооцінку на *загальну, абсолютну та відносну*. Так, *загальна самооцінка* полягає у цілісному ставленні дошкільника до себе як до значущого, приємного чи, навпаки, незначущого та неприємного індивіда. Як зазначає науковець, певна самооцінка виражає ставлення дитини до успіху як окремого, поведінкового акту; *абсолютна самооцінка* – виражає ставлення дошкільника до себе безвідносно до інших, є переживання того чи приймають його в цілому, не порівнюючи зі сторонніми та *відносна самооцінка*, яка виражає ставлення зростаючої особистості до себе порівняно з другими, передусім з однолітками. « Образ – Я» у немовляти зводиться до загальної та універсальної самооцінки: малеча бачить себе зі сторони дорослого і не ототожнює їх відношення до неї з певними її успіхами [23,с.45].

В період дошкільного віку простежується перший етап прийняття малюком самого себе, мотивів і потреб в світі людських стосунків. Тому важливо в цей період закласти основи для формування адекватної самооцінки. Відповідно, можна зазначити, що *адекватна самооцінка дитини* – це не вроджена характеристика організму, а складне особистісне утворення, яке підвладне процесам формування і становлення в структурі всіх особистісних характеристик дитини, якою вона буде, а головне, яке місце в суспільстві вона посягне [24,с.87].

Особливості та прояви адекватної самооцінки дітей дошкільного віку цікавили професора загальної та педагогічної психології Б. С. Волкова. Так, *адекватна самооцінка* - це самооцінка, яка виражається в реальному погляді на себе і власні досягнення, що дозволяє критично оцінювати свої можливості, ставити цілі і можливість їх реалізувати. Все це дозволить дитині правильно оцінювати себе, реально розглядати свої сили до завдань і вимог соціального оточення, у відповідності з цим самостійно ставити перед собою цілі і завдання, а головне - адекватно з ними справлятися [10,с.123].

У дослідженнях предметом вивчення яких є самооцінка досить часто, використовують термін «*Я-концепція*», що безпосередньо пов'язане з поняттям «самовідношення». Під даним поняттям М. В. Корепанова позначає весь комплекс знань індивідуума про власну особистість. При цьому компонент, який описує «Я- концепцію» позначають *образ Я*; компонент, який пов'язаний з відношенням до самого себе чи до конкретних властивостей, ознак – *самооцінка*; сукупність власних самооцінок: *як самоприйняття* [24,с.65].

А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський, виділяючи когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти особистості зазначають, що «*Я – концепція*» є цілісним утворенням, яке інтегрує весь життєвий досвід дитини, і є динамічною системою її уявлень про саму себе. Вчені стверджують, що цілісність образу «Я» забезпечується за рахунок гармонійного розвитку цих компонентів. Зміст образу «Я» відображає те, що людина вважає в собі найбільш значущим те, що на її думку, може відрізнити її від іншого [8,с. 99].

Досліджуючи соціально-емоційний розвиток особистості, О. Кононко стверджує що виявляючи своє ставлення до дошкільника, дорослі сприяють його орієнтуванню у найближчому оточенні людей, подивитися на себе зі сторони, озброюють його оцінними еталонами, знаннями про навколишній світ. Тим самим вони сприяють формуванню високої або низької самооцінки, викликають у дитини переживання, пов'язані із задоволенням або незадоволенням собою. На основі цього, у дитини може виникнути *почуття самолюбства*: виникає в результаті оцінки особистості людьми, що оточують, або її самооцінки. Оскільки самооцінка формується на основі зовнішніх оцінок, можна зазначити про те, що почуття самолюбства (честь, сором, гордість та інші) пов'язані з оціночним ставленням [23, с.98].

В праці Р. Х. Шакурова «Самолюбство дітей» зазначено, що *самолюбство*—це своєрідний камертон внутрішнього «Я», його відповідності-невідповідності вимогам соціуму [9]. Натомість, О. Л. Кононко зауважує, що самолюбство потрібно відрізняти від себелюбства, самозакоханості та егоїзму. *Самолюбство*, на думку автора є піклуванням передусім про свій морально-

духовний добробут; це самотворення своєї особистості власними добродійними справами, в той час як *себелюбство* є поживним ґрунтом для індивідуалізму й ігнорування інтересів найближчих, переміщує індивідуума в позицію зверхності [41,с.67].

Протягом дошкільного віку набуває особливого значення самосвідомість у житті підростаючої дитини: вона більш свідомо починає ставитися до своєї поведінки, переживань, думок; оволодіває елементарними уміннями надавати ціннісно-сміслову оцінку власних здатностей, чим далі тим більше намагається вдаватися до доцільних дій та вчинків; з'являється певне бачення себе як індивідуальності та суспільної істоти.

Отже, нами були проаналізовані основні поняття теми дослідження: самоспостереження, самосвідомість, саморегуляція, самовідчуття, самопізнання, самолюбство, самооцінка, адекватна та неадекватна, відносна самооцінка, позитивна та негативна самооцінка, почуття самолюбства, «Я-концепція». Дані поняття тісно взаємопов'язані між собою та складають своєрідний причинно-наслідковий ряд, що відображає відповідні етапи формування самосвідомості та самооцінки у дітей дошкільного віку.

1.2. Становлення та розвиток адекватної самооцінки у дошкільному віці. Формування адекватної самооцінки - найважливіший фактор розвитку особистості дитини, що є одним з показників готовності дітей до взаємодії з людьми, входження в соціум, систематичного навчання, відстоювання власної точки зору тощо [12, с.45].

У сфері вивчення проблеми формування адекватної самооцінки у період дошкільного дитинства, працювали педагоги та психологи, які приділяли самооцінці велику увагу. Насамперед, запитання її розвитку, структури, функцій обговорюються в роботах Л. І. Божович, І. С. Кона (в основу самооцінки покладали процес засвоєння особистістю зовнішніх оцінок, соціальне порівняння за типом «краще-гірше» і «схожий-несхожий» та самоатрибуцію), А. І. Липкіна, М. І. Лісіної (самооцінку та «образ – Я»

розглядала як різні утворення самосвідомості, але вказувала і на властиве співвідношення між собою), Е. Г. Еріксона (розглядав глобальну самооцінку, як афективне утворення особистості, що є результатом інтеграції самопізнання та емоційно-ціннісного відношення), Л. В. Бороздіної (вбачала «образ – Я», самооцінку і відношення до себе як різні елементи, що мають свою самостійну природу, сутність, і їх не варто порівнювати). Відповідно, до досліджень та висловлень вчених педагогів та психологів, можна зазначити, що на формування самооцінки впливають різні чинники, що і відіграють роль у її становленні на різних вікових етапах.

Стійка самооцінка, за твердженням А. І. Лісіної, формується у дітей під впливом оцінок з боку оточуючих, перш за все - найближчих дорослих і однолітків. Тобто в самооцінці «відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших» а також в процесі своєї діяльності і самостійної оцінки її результатів [28,с.200]. А. І. Сільвестр та А. І. Лісна зазначають і про те, що дорослий має вирішальне значення в процесі становлення самооцінки дитини. Найближчий дорослий завжди є для дитини не тільки як приклад для наслідування, але і втілює собою «експерта», що піддає контролю і оцінці діяльність і поведінку. Процедура оцінювання багато в чому залежить від особливостей сприйняття себе дитиною. При цьому існує гіпотеза, що важливо не тільки те, як дорослий оцінює дошкільника, а й те, яка самооцінка самого дорослого, що оцінює. Так, якщо дорослі мають адекватну, позитивну самооцінку є ймовірність, що діти придбають велику впевненість в собі, здорове самосприйняття і, навпаки. Це обумовлено тим, що головною особливістю психіки дітей дошкільного віку є наслідування, а батьки є найбільш доступні для дитини еталони наслідування [2,63].

Подібна точка зору зустрічається в роботах Е. Г. Еріксона. Вивчаючи регулятивну функцію самооцінки він з'ясував, що її рівень і адекватність залежать від обраного в родині стилю виховання. В результаті необґрунтованої суворої системи вимог, що пред'являють дорослі дитині, у неї формується низька самооцінка, що виражається через страх «втратити обличчя»,

невпевненості, скутості і т.д. Навпаки, якщо прагнення дітей до незалежності і автономії підтримується батьками, то у неї розвивається нормальна самооцінка, що позначається на розвитку здатності наполягати на самовираженні [30,с.41].

Щодо джерел, які можуть впливати на самооцінку, окрім стилю виховання та оцінки дорослого, Е. В. Міхеєва вказує на досвід діяльності дитини, ступінь її успішності, досвід спілкування і взаємодії з іншими людьми [29,с.12]. Зокрема, Л. І. Уманець стверджує, що самооцінка неперервно розвивається, корегується та диференціюється у процесі саморегулювання поведінки в різних видах соціальної взаємодії, де провідне місце займає ігрова діяльність. В грі можна не тільки формувати самооцінку, а й розвивати її регулятивну функцію [37, с.24].

Так, проаналізувавши розвиток самооцінки дошкільників, яка вважається ядром самосвідомості особистості можна зазначити, що основними чинниками, які впливають на становлення самооцінки в різні вікові періоди є:

- оцінка дорослого, як відправна точка відліку в становленні самооцінки дитини;
- стиль сімейного виховання;
- різні види соціальної взаємодії, провідним видом якої є ігрова діяльність;
- досвід діяльності і спілкування дитини;
- досвід взаємодії з іншими людьми.

Дослідники, що розглядають проблему самооцінки в контексті вивчення самосвідомості, часто звертаються до специфіки становлення самооцінки в різні вікові періоди. Зокрема, самооцінка та пов'язане з ним прагнення *дитини раннього віку* відповідати соціальним вимогам бути «хорошою», виступають найважливішими складовими самосвідомості на цьому віковому етапі, засвідчують динаміку особистісного становлення у перші три роки життя. Від 1 -3 років відзначається надто низька динаміка у когнітивному компоненті самооцінки, образу Я. водночас помітне переважання емоційної складової, що вказує на загальний позитиву відношенні малюка до власної особистості, яке

взяте з його системи відносин з дорослими. На цьому віковому періоді, дитина починає розуміти лише своє існування, перебування у цьому світі. На даний час уявлення про себе та власні можливості та властивості ще несформовані, Поки ще вона по-справжньому нічого не знає про себе, про свої якості. Дитина намагається поводитися так, аби дорослі нею були задоволені [19, с.109].

Після трьох років у дітей інтенсивно розвивається відносна самооцінка, що виявляється у потребі порівнювати власні досягнення з досягненнями однолітків. Прагнучи бути, як дорослий, 3 -4 річний малюк не може врахувати своїх реальних можливостей, а тому він надає собі всіх позитивних, схвалюваних ззовні характеристик, часто не розуміючи їх сутності та значення [5, с.45].

Третій рік життя є переломним моментом у розвитку самосвідомості дитини. Він пов'язаний зі вступом у нову фазу розвитку: фазу активного утвердження «Я», відстоювання своєї самостійності. Власна самооцінка в цьому віці розпочинає свій розвиток, тому малюк відношення до нього дорослих слабо диференціює. Наслідком такої поведінки може сформуватися неадекватна самооцінка, яку позначають як високу (коли дорослі постійно захвалюють дитину), так і неправдиво низька (коли дорослі ставляться до дитини та її досягнень занадто критично) [40, с.37].

Експериментальними дослідженнями Ж. В. Гордєєвої доведено, що діти 3 – 7 років мають більш- менш чітке бачення власних можливостей, у більшості випадків можуть надати об'єктивну оцінку власних можливостей. Однак словесні вправи дорослих значно впливають на самооцінку дітей 4 - 7 років: неправильні оціночні висловлювання значущих близьких людей можуть змінити уявлення малюків про себе, натомість адекватні сприяють розвитку адекватної самооцінки. Також відмінною ознакою є надто слабкий вплив оцінок ровесників на самооцінку дитини 4 -7 років, ніж дорослих, хча й фіксується значний вольовий розвиток дитини [12, с.15].

Р. А. Бернс стверджує, *що у дітей 5 -7 років виникає усвідомлення розбіжності між її соціальним статусом та місцем у світі однолітків і дорослих,*

та власне її здатностями і прагненнями. Виникає чітка спрямованість у поведінці з метою посісти більш краще, подібне як у дорослих, місце та здійснювати відповідну для цього діяльність [5,67].

А. М. Аніщук зазначає, що в 5 -7 років дитина починає прагнути до самовизначення, хоче самоствердитися у своїх чеснотах морального плану. Навчається передбачати можливий наслідок власної поведінки та висловлювань, а також відповідне реагування близьких та товаришів, відповідно домагання-визнання проявляється ніби у двох планах: з одного боку дитини «хоче бути як усі», а з іншого – «бути кращою за інших» [1, с.54].

Коли не настає або затримується набуття соціального статусу і, відповідно, іншої форми активності, в малюка з'являється невдоволеність. Вона починає розуміти необхідність зайняти відповідне місце у світі людей, узагальнювати власні ставлення. Внаслідок цього, за словами О. І. Кононко, у дітей продовжує формуватися внутрішня соціальна позиція, що надалі перетворюється у відповідну самооцінку з відповідним ставлення до успішних дій чи невдач у різних видах діяльності (для одних характерне тяжіння до успішності в діях, а решті більш важливим є бажання уникати невдачі і неприємні переживання) [23,с.325].

В. І. Долгова та О. І. Кузнецова вказують, що у процесі розвитку дитини 5 -7 років формуються не лише знання про риси та здатності (образ Я, який відображає сучасний рівень знань про себе), і, водночас прогнозоване бачення себе у майбутньому, в залежності від очікувань навколишніх людей (образ Я ідеального, перспективного). Урівняння цих двох параметрів Я реального і Я ідеального відображає адекватну самооцінку 5 -7 річної дитини [15,с.65].

За твердженням Н. І. Волчкова, становлення власне самооцінки розпочинається з об'єктивного оцінювання малюками певних навичок і досягнень, а також відповідних уявлень. Меншої об'єктивності у цьому періоді малюки оцінюють особистісні властивості. Дошкільники схиляються до переоцінки своїх ознак, що значною мірою залежить від оцінок дорослих людей, які знаходяться поруч [10,с.45].

На момент 6 -7 років урівнюються між собою емоційний і когнітивний компоненти. З'являються певні обставини, що уможлиблюють розвиток пізнавального компоненту. Створюються сприятливі умови для розвитку когнітивного компонента самооцінки, для інтелектуалізації ставлення дитини до себе, подолання прямого впливу на самооцінку з боку дорослих [39,с.87].

Поступово малюк оперує більш досконалішими способами оцінювання, його уявлення про власну особистість збагачуються і поглиблюються, узагальнюються, набувають більш усвідомленого характеру, а емоційно-ціннісні відношення до власних властивостей набувають ознак стабільності та стійкості щодо ситуацій, в яких дитина проявляє і надає оцінки своїм можливостям [19,с.141].

Важливим досягненням дошкільного дитинства є вирізнення загальної та конкретної самооцінок, що виявляється у здатності зростаючої особистості спокійно, по-діловому ставитися до зауважень дорослого. Конкретна самооцінка поряд з іншими умовами забезпечує готовність дітей до школи, оскільки без неї неможлива побудова навчальних дій та рефлексії. У дошкільників зберігається *загальна* позитивна самооцінка та схильність завищувати уявлення про свої можливості [3, 52].

Отже, варто зазначити про те, що самооцінка дитини виступає своєрідним результатом самопізнання і відображає його рівень. Ми визначили, що самооцінка дітей дошкільного віку значно відрізняється на кожному віковому етапі її становлення, починаючи з раннього віку, для якого характерна нестійка самооцінка з переважанням емоційної складової « я хороший» до старшого віку, де в процесі розвитку самостійності дитини, її більш диференційованого та глибокого самопізнання, формується досить стійка адекватна самооцінка, під впливом різних чинників, провідним з яких є ігрова діяльність.

1.3. Характеристика чинників впливу на самооцінку дошкільників: ЗДО і сім'я. Серед багатьох чинників, які впливають на процес особистісного розвитку дитини, є сім'я. У соціально-психологічній і педагогічній науці вона

розглядається як мала соціальна група, у якій через спілкування здійснюються взаємні виховні впливи, формуються риси характеру, розвивається самооцінка [ФЕ, с. 630], [Орб-л]. Тут становлення дитини відбувається найбільш природно і безболісно через спадкоємність поколінь. Дошкільник, орієнтуючись на батьків та інших членів родини, навчається спілкуватися, набуває свій перший соціальний досвід, намагається адекватно себе оцінити.

Батьки є найбільш близькими і найдорожчими людьми для дитини дошкільного віку. Набуваючи від них певного досвіду, навчаючись розуміти свої спонуки, дитина поступово переходить на вищий рівень розвитку, навчається формулювати свої бажання і прагнення, задовольняти ці потреби в діяльності, завдяки чому вдосконалюється оцінка маючими себе, явищ, поведінки інших [18, с. 25].

У психолого-педагогічній науці прийнято вважати, що: домінуюча роль у розвитку інтелектуальних можливостей дитини відіграє родина, яка також визначає відношення дітей до навчальної діяльності; у ній з'являються й набувають подальшого розвитку ціннісні орієнтири підростаючої особистості у різних стосунках, визначаються стиль життя, життєві цілі та способи їх досягнення; сім'я відіграє важливу роль в засвоєнні дітьми 5 -7 років моральними нормами; сім'я виконує функцію соціально-психологічної підтримки, впливає на самооцінку дитини, рівень її самоповаги, ефективність самореалізації.

Так, О. Кононко вказує, що під час стосунків малюка з дорослими й ровесниками у нього вдосконалюється *Я-концепція* – система поглядів дитини на власну особистість, що авторка відносить до компонентів афективної сфери. Особливого значення тут набувають процеси міжособистісного спілкування, як наголошує науковець.

О. Бодальов, В. Столін, наголошуючи на беззаперечному впливові батьків та інших близьких дорослих на образ Я, відмічають, що тут може бути, як мінімум два шляхи розвитку цього особистісного утворення: пропонуючи малюкові власну систему оцінок і ставлення до нього зі свого боку, а також

надаючи йому певну систему еталонів, перспективних планів, стандартів для самооцінювання, які реалізуються у спілкуванні [Бод, с. 36].

Р. Павелків також відмічає важливу роль дорослого у становленні самооцінки дітей 5 -7 років у процесі спілкування. При цьому науковець наголошує, що неабияке значення для малюка мають риси характеру й стилю спілкування авторитетного дорослого, його поведіння у процесі взаємодії, вміння висловлювати думки й надавати об'єктивну оцінку актам поведінки й особистісним якостям дитини, аргументувати їх, враховуючи його індивідуальні відмінності, статус у спільноті ровесників [Пав, с. 359 - 360].

Отже, між членами сім'ї, дорослими й дітьми завдяки спілкуванню й міжособистісній взаємодії збагачується образ Я підростаючої особистості. Відповідно виникає й вдосконалюється усвідомлене ставлення малюка стосовно себе, яке виявляється у самоцінності власної особи, незалежної у поведінці, виникає самоповаги та відчуття власної значущості для інших людей.

Проте не всі дослідники підкреслюють однозначний позитивний вплив сімейного виховання на особистісний розвиток дітей. Зокрема воно може і забезпечувати його й обмежувати. Зокрема на думку С. Литвиненко, родина може детермінувати процеси особистісного вдосконалення, сприяючи саморозвитку як на свідомому і підсвідомому рівнях, а може і негативно відобразитися на процесі розвитку дошкільника [22, с.112].

Водночас сімейне середовище є найбільш впливовим, але не єдиним фактором виховання дитини та розвитку її самооцінки. Не менш важливим фактором особистісного становлення 5 -7 річних дітей виступає дошкільний заклад освіти – освітній простір, у якому діти також отримують неоціненний досвід спілкування, отримують відповідні навички поведінки, які сприяють формуванню здатності орієнтуватися навколишній дійсності, критично сприймати інформацію, розуміти наслідки впливу довкілля на них, усвідомлювати свої можливості й особистісні якості.

Як зазначають О. Запорожець, М. Лісіна та ін. науковці, в умовах ЗДО у малюків розвивається адекватна самооцінка, прагнення зберегти свій особистісний простір, здатність розуміти власні поведінкові акти, враховуючи при цьому ймовірні реакції дорослих, ровесників, відбувається взаємодія з ними. Основним фактором при цьому залишається спілкування, можливості якого розширюється, оскільки з'являється поряд з близьким дорослим, вихователем і ровесниками.

Зокрема О. Кононко наголошує, що важливим наслідком спілкування у ЗДО між дітьми дошкільного віку є набуття ними знань і уявлень про власні можливості, емоційного ставлення до себе. Такі здобутки спряють орієнтуванню дітей на соціальні й моральні норми поведінки, оцінювати поведінку ровесників, відповідним чином реагувати на життєві обставини. Все це вказує на порівняльний характер самооцінки дитини у цьому віці [К, с. 201].

Водночас Р. Павелків, О. Цигипало підкреслюють, що у дитячій спільноті відбувається взаємний вплив між її членами, де дітям важко підпорядкувати собі один одного. Натомість у спілкуванні з дорослим, дитина знаходиться у статусі виконавця, а тому вони нечасто проявляють гуманне поведіння з педагогом, не надто виявляють наполегливість що взаємодії з ним. А агресивність, протидію виявляють у спілкуванні з однолітками [П, с. 360].

М. Лісіна, зазначає, що спілкування дитини з ровесниками є різновидом комунікативної діяльності, яку об'єднує предмет активності – інший суб'єкт, співрозмовник по взаємодії, а також – результат, який проявляється через пізнання себе й процес самооцінювання, що відбувається через усвідомлення оцінок інших малюків [11].

Від позиції дитини в групі, уміння спілкуватися, популярності серед ровесників, інтенсивності спілкування залежить прискорення процесу особистісного розвитку. Під впливом дитячого колективу в процесі співробітництва, в дитини формується звичка орієнтуватися на власне «Я» та свої смаки та уподобання, виникає своя рольова позиція.

Отже, науковці відмічають що за рахунок розширення кола спілкування у дітей 5 -7 років у сім'ї, дошкільному закладі, у них розвивається адекватна самооцінка завдяки появі здатності порівнювати власні можливості, оцінки себе з оцінками інших, зокрема батьків, вихователів, ровесників.

Загальновідомим є факт, що сім'я й дошкільний заклад освіти є інститутами виховання щодо підростаючої особистості, між якими відбувається взаємодія щодо розв'язання спільними зусиллями проблеми розвитку дитини дошкільного віку, зокрема й питання самооцінки.

Під взаємодією розуміють спільні зусилля сім'ї й ЗДО у питаннях розвитку і виховання дитини, на основі взаємних установок вказаних інституцій [Кр, с. 321]. Так, В. Котирло, С. Ладивір підкреслюють важливість у цьому плані взаємної довіри батьків і вихователів щодо визначення пріоритетів у розвитку вихованців. Все це залежить від зустрічної активності дорослих, яка має базуватися на довірливих стосунках між дорослими, тактовності, доброзичливості, гуманного ставлення та взаємної поваги один до одного.

Деякі сучасні дослідники, зокрема Л. Позняк, Н. Лященко підкреслюють необхідність дотримання певних умов, які сприяють ефективній взаємодії між ЗДО і сім'ями вихованців. Зокрема здійснення диференціації щодо особливостей виховання дітей у різних сім'ях; налаштованість на позитивну співпрацю, планування дій; віковий підхід до визначення змісту роботи; партнерські стосунки між учасниками освітнього процесу.

О. Долинна, О. Низковська у цьому сенсі зазначають, що важливим у цьому плані (налагодження партнерських стосунків) є такі положення: спонукання з прогнозованою оцінкою результатів співпраці, використання різних шляхів передавання інформації, завжди висока оцінка батьківського внеску в освітній процес, рефлексія досвіду спілкування з боку обох категорій дорослих [с. 8].

На сьогодні існують перевірені практикою форми взаємодії ЗДО з родинами вихованців, які за твердженням Т. Поніманської, мають бути ефективними, а тому співвіднесеними з трьома положеннями: наявності

спрямованої й адресованої допомоги родинам, розвиненому оперативному зворотному взаємозв'язку між ЗДО й сім'ями, здійсненню індивідуального підходу [Пон, с. 423]. Водночас авторка зазначає, що існуючі нині шляхи й форми взаємодії постійно змінюються й удосконалюються й наголошує на існуванні колективних, індивідуальних і наочно-інформаційних.

Зокрема російський науковець О. Єрошкіна вказує на цілий ряд форм взаємодії з родинами вихованців: дні відкритих дверей, батьківські збори, анкетування, клуби для батьків; батьківська пошта, робота з дітьми, що не відвідують ЗДО, робота різних кружків, виставки, конкурси, дозвіллієві заходи, залучення батьків до посильної допомоги; профілактична робота, консультативна робота, відвідування сімей, наочна пропаганда, педагогічні бесіди [Єрош].

Зокрема деякі науковці пропонують об'єднувати форми взаємодії у певних змістових блоках: інформаційно-аналітичному, практичному й контрольному-оцінному, що дозволяє суттєво збагатити способи співпраці. Водночас І. Бахмутська підкреслює існування більш сучасних форм взаємодії, які набули поширення у практиці роботи ЗДО: тренінги, різноманітні круглі столи з актуальною тематикою, телефон довіри, майстер-класи. Вона відмічає, що представники сімей більш відгукуються саме на них, оскільки вони є, водночас, більш інформативними та цікавими [Бах, с. 27 - 28].

Таким чином, сім'я й заклад дошкільної освіти є соціальними інститутами, які забезпечують розвиток особистості дитини дошкільного віку. У дослідженнях науковців виявлено їх вплив на розвиток самооцінки дітей 5 -7 років. Сполучною ланкою у цьому сенсі виступає процес спілкування дітей з дорослими й однолітками. За рахунок його розширення, порівнюючи власні можливості з можливостями інших дітей, у дошкільника збагачується образ Я, усвідомлюються власні можливості, риси характеру, набувається досвід оцінювання себе та інших, врахування у цьому процесі оцінок дорослого й ровесників. На сьогодні ЗДО й сім'ї вихованців змінили орієнтири у плані взаємодії, змінивши акценти на співробітництво й партнерство, що дозволило

значно розширити й осучаснити форми співпраці. Новий тип відносин передбачає особливі стосунки між обома категоріями дорослих у плані доброзичливості, довіри один до одного у питаннях розвитку дитини, кооперації в освітньому процесі. Існування нових форм взаємодії таких як тренінги, консультування, проведення лекцій, складання пам'яток набули поширення у практиці роботи ЗДО й викликають зацікавленість з боку батьків, що варто використати під час взаємодії ЗДО і сімей вихованців у формуванні адекватної самооцінки.

Висновки до розділу 1

Розглянувши теоретичні аспекти формування адекватної самооцінки у дітей 5 -7 років, можна зробити наступні висновки.

Ми надали змістовну характеристику основним поняттям: самооцінка, самоспостереження, самосвідомість, саморегуляція, самовідчуття, самопізнання, самолюбство, самооцінка, адекватна та неадекватна самооцінка, відносна самооцінка, позитивна та негативна самооцінка, почуття самолюбства, « Я-концепція». Ми визначили, що поняття тісно взаємопов'язані між собою та складають своєрідний ряд, що відображає відповідні етапи формування самосвідомості та самооцінки у дітей дошкільного віку.

Розглянувши особливості розвитку самооцінки ми з'ясували, що у період дошкільного дитинства самооцінка дітей поступово формується від загальної до конкретної, від позитивної до негативної, що характеризується своєю нестійкістю залежно від ситуацій та чинників, що на неї впливають. Ми виявили, що вже в старшому дошкільному віці самооцінка набуває більшої стабільності за рахунок процесу розвитку самостійності дитини, її більш диференційованого та глибокого самопізнання, що в свою чергу впливає на формування адекватної самооцінки. Нами були виділені основні чинники, від яких залежить прояв того чи іншого виду самооцінки та її подальше формування. Зокрема, такі чинники, як оцінка дорослого; стиль сімейного виховання; різні види соціальної взаємодії, провідним видом якої є ігрова

діяльність; досвід діяльності і спілкування дитини; досвід взаємодії з іншими людьми.

Сім'я та ЗДО є соціальними інститутами, які впливають на розвиток самооцінки дітей 5 -7 років. Сполучною ланкою у цьому сенсі виступає процес спілкування дітей з дорослими й однолітками. За рахунок його розширення, порівнюючи власні можливості з можливостями інших дітей, у дошкільника збагачується образ Я, усвідомлюються власні можливості, риси характеру, набувається досвід оцінювання себе та інших, врахування у цьому процесі оцінок дорослого й ровесників.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї

2.1. Методика та організація дослідження адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років. З метою експериментального вивчення адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку у дошкільному закладі та сім'ї було проведено констатувальний експеримент, *завданнями якого* були:

1. Уточнити критерії та показники міри розвитку у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки.
2. Розробити адекватну предмету дослідження комплексну методику діагностики досліджуваного явища.
3. Схарактеризувати рівні розвитку у досліджуваних 5-7 років адекватної самооцінки.
4. Визначити вплив на розвиток адекватної самооцінки дошкільників закладу дошкільної освіти та сім'ї.

В експерименті взяли участь 28 дошкільників старшого дошкільного віку, з яких 14 увійшли до складу експериментальної, а 14 - контрольної групи; 6 вихователів дошкільного закладу та 32 члени родин досліджуваних. Експеримент проводився на базі дошкільного навчального закладу № 15 м. Ніжин в період з 2018-2019 років.

Відповідно до поставлених завдань методика констатувального експерименту реалізовувалася у експериментальній роботі в трьох напрямках: з дошкільниками 5-7 років; з вихователями ЗДО; з батьками досліджуваних.

У ході проведення констатувального експерименту ми виходили з розуміння, що самооцінка особистості є інтегративним утворенням, має компонентну структуру та піддається розвивальним впливам. Нижче у таблиці

подано критерії та показники розвитку у досліджуваних старшого дошкільного віку адекватної самооцінки.

Таблиця 2.1

Критерії та показники розвитку адекватної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>Уявлення про себе та власні можливості</i>	правильно співвідносить свої можливості та досягнення, знає причини своїх невдач та успіхів, ставить перед собою досяжні цілі; знає про свої особистісні якості та можливості; усвідомлює себе як індивідуальну особистість, що виявляється у пошуку реального бачення себе (без великої переоцінки та без зайвої критичності) щодо свого спілкування, поведінки, діяльності;
<i>Самоповага (самоставлення)</i>	Приймає власні чесноти та вади, поважає себе, відстоює власну гідність, виявляє впевненість у своїх можливостях; переконана у досягненні успіху в будь-якій діяльності.
<i>Адекватне оцінювання своїх можливостей та результатів</i>	Уміння аналізувати свою поведінку, вчинки, якості, досягнення; здатність виявляти критичність та самокритичність; спроможність обґрунтувати самооцінку, визнати помилки й прорахунки та відстояти справедливість свого судження під зовнішнім тиском.

Методику дослідження було розроблено та апробовано на етапі констатації. Методи добиралися під кожний компонент довільної поведінки дітей раннього віку та представлені у таблиці 2.2.

РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ 5-7 РОКІВ

Когнітивний компонент

З метою отримання інформації про *систему знань та уявлень* дітей старшого дошкільного віку про самооцінку як важливу якість їх особистості, було використано методики «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина та «Який я?» Н. Прокіної. Даний діагностичний інструментарій дозволив з'ясувати рівні самооцінки старших дошкільників. Так, основним завданням дитини за методикою «Дембо-Рубінштейна» необхідно було віднести себе за певними характеристиками поведінки до тієї чи іншої групи ровесників, які умовно розміщені у колах на аркуші паперу під номерами від 1 до 4. Перед початком роботи надавалася інструкція: «Діти із твоєї групи розмістилися у цих колах. Так, *перше коло* – це діти зі схвалюваною дорослими поведінкою, які майже ніколи не помиляються, мають заздалегідь правильні відповіді на необхідні запитання. У *другому колі* знаходяться діти, які інколи можуть помилятися під час своїх відповідей, вони не все знають, не завжди адекватно себе поведуть, а тому інколи отримують зауваження щодо поведінки від вихователів. У *третьому колі* розміщуються діти, які вдало відповідають лише на найпростіші запитання дорослих, нерідко отримують зауваження щодо поведінки, буває таке, що відмовляються виконувати поставлені перед ними завдання. *Четверте коло* властиве дітям, які багато в чому помиляються, вони дуже мало відповідають на поставлені запитання, характеризуються поганою поведінкою, у свою адресу часто вислуховують зауваження. *Який із цих кругів ти б хотів (-ла) зайняти. Чому?»* Якщо дитина обирає: а) кола №№ 1 та 2, то вона має завищену самооцінку; коло № 3 – їй властива адекватна самооцінка; коло № 4 – вона характеризується низькою самооцінкою.

В іншій методиці «Який Я» дошкільнику потрібно оцінити власні якості, де дорослий називає риси особистості та варіанти відповідей за якими потім здійснюють обрахунок самооцінки: відповіді «Так» оцінюються в 1 бал, «Ні» - 0 балів, «Інколи», «Не знаю» - 0,5 балів. Самооцінка дитини визначається за сумою балів всіх рис особистості: 10 балів – дуже високий; 8 – 9 балів – високий; 4 – 7 балів – середній; 2 – 3 бали – низький.

Риси особистості	Варіанти відповідей дитини			
	Так (1б)	Ні (0б)	Інколи (0,5б)	Не знаю (0,5б)
Хороший				
Добрий				
Розумний				
Акуратний				
Слухняний				
Уважний				
Ввічливий				
Вмілий (здібний)				
Працелюбний				
Чесний				

Як бачимо, від дошкільників вимагається здійснити аналіз власних якостей особистості та поведінки на основі певної суми знань про них, зокрема здатності дітей до адекватного усвідомлення себе як індивідуальної особистості для формування адекватного Я – образу під час різних видів діяльності, оскільки методика передбачає в собі оцінювання особистісних якостей, які певною мірою впливають на продуктивність виконуваної діяльності. Для проведення експериментатором було використано відповідний протокол до методики для фіксації отриманих результатів.

Емоційно-ціннісний компонент

З метою отримання відомостей про характер самоповаги (самоствлення) дітей старшого дошкільного віку до власної особистості та своєї діяльності було проведено бесіду «Я хороший – Я поганий», а також запропоновано розповісти про себе (розповідь «Розкажи про себе»). Так, в індивідуальній

бесіді дитина мала відповісти на сім запитань та оцінити себе як хорошу чи погану людину, обґрунтувавши власне рішення. (див Додаток А)

Розповідь дитини «Розкажи про себе» також відбувалася у формі індивідуальної взаємодії з експериментатором, де, по заздалегідь заготовленим восьми пунктам плану, дитина розповідала про себе та виявляла своє ставлення до успішної людини. В кінці розповіді дошкільник мав також зазначити чи вважає він себе вмілим і чи так думають інші про нього інші діти та дорослі. (див Додаток Б).

Поведінковий компонент самооцінки

Упродовж перебування досліджуваних 5-7 років у дошкільному закладі в різних видах діяльності (гра, зображувальна, трудова, навчальна, спілкування) експериментатор спостерігав за проявами їхньої самооцінки за спеціально розробленими показниками і фіксував їх у протоколі спостереження: розуміння мети та завдань діяльності; наявність необхідних знань для виконання діяльності; знання основ взаємодії з дорослими та однолітками; сформованість навичок взаємодії; здатність вносити зміни у поведінку, залежно від оцінки з боку дорослих та однолітків; здатність адекватно бачити себе як учасника діяльності; вияв ініціативності, як особистісної якості під час виконання діяльності; вияв впевненості, як особистісної риси, під час виконання діяльності; вияв рефлексії щодо обраних дій, способів поведінки та їх результативності. (див. Додаток В)

РОБОТА З ДОРΟΣЛИМИ

І. Робота з вихователями ЗДО

З метою визначення впливу закладу дошкільної освіти на розвиток адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку було розроблено та проведено анкету та інтерв'ю з вихователями, а також здійснено аналіз планів роботи педагогів. Так, розроблена анкета мала допомогти нам виявити основи педагогічної діяльності з формування у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки у різних видах діяльності. Вона складалася з трьох блоків: *перший блок запитань* мав на меті визначення обізнаності вихователів в

сфері самооцінки дітей старшого дошкільного віку, *другий був спрямований на визначення педагогічного вміння формувати адекватну самооцінку в різних видах діяльності, форм роботи з дітьми, третій блок був спрямований на визначення особистісного ставлення вихователя до проблеми формування адекватної самооцінки.* Анкети роздавалися вихователям в індивідуальному порядку, для виконання у вільний час. Всі вісім вихователів, яким пропонувалося заповнити анкету, відгукнулися до проведення анкетування. Перед заповненням анкет, експериментатором було сказано вступне слово з метою позитивного налаштування вихователів на даний процес: *«Шановні вихователі! Анкетування проводиться з метою вивчення проблеми формування самооцінки у старших дошкільників у різних видах діяльності. Прочитайте, будь ласка, уважно запропоновані Вам запитання, дайте щирі відповіді. Воно є анонімним та не підлягає сторонньому розголошенню! Дякуємо за допомогу!».*

Інтерв'ю з вихователями мало доповнити анкетування щодо ставлення педагогів до проблеми формування самооцінки у дошкільному віці та основної стратегії роботи з дітьми у цьому напрямі. Воно складалося із семи запитань, які пропонувалися досліджуванним. Відповіді фіксувалися після його проведення на спеціальних попередньо заготовлених бланках.

Аналіз *поточних планів і планів роботи з батьками* дошкільників було проаналізовано й вивчено щодо відображення у них проблеми розвитку самооцінки дошкільників:

- наявність вказаного напрямку виховної роботи з старшими дошкільниками та членами їх сімей;
- систематичність планування педагогом заходів щодо формування у дітей старшого дошкільного віку самооцінки

Робота з батьками дошкільників

Батькам пропонувалася анкета, що містила п'ять запитань закритого типу. Запитання спрямовувалися на *виявлення їх ставлення до розвитку адекватної самооцінки у дітей дошкільного віку.* Нас цікавило зокрема: чи вважають батьки адекватну самооцінку важливою якістю дитини дошкільного віку; оцінка ними

здатності своєї дитини поводитися успішно (вміло) у незнайомих та ускладнених ситуаціях; рефлексію ними власної самооцінки; реакцію на поведінку дитини коли вона не здатна адекватно оцінити здійснену діяльність та її результативність; визначення батьками найбільш ефективних засобів розвитку у дошкільників адекватної самооцінки.

*Таким чином, методика констатувального експерименту включала в себе такі складові: методику «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина, методику «Який Я?» Н. Прокіної, індивідуальна бесіда «Я хороший – Я поганий», розповідь «Розкажи про себе», метод спостереження за продуктивними видами діяльності; метод анкетування та інтерв'ю, вивчення календарних та річних планів вихователів; анкетування для батьків. Комплекс описаних вище методів сприяв одержанню інформації про ставлення вихователів та батьків до проблеми розвитку адекватної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку. Для визначення особливостей становлення адекватної самооцінки старших дошкільників було використано такі критерії: *уявлення про себе та власні можливості* (правильно співвідносить свої можливості та досягнення, знає причини своїх невдач та успіхів; знає про свої особистісні якості та можливості; усвідомлює себе як індивідуальну особистість); *самоповага (самоставлення)* (поважає себе, відстоює власну гідність, виявляє впевненість у своїх можливостях; переконана у досягненні успіху в будь-якій діяльності); *адекватне оцінювання своїх можливостей та результатів* (уміння аналізувати свою поведінку, якості, досягнення; здатність виявляти критичність та самокритичність; спроможність обґрунтувати самооцінку, визнати помилки й прорахунки та відстояти справедливість свого судження під зовнішнім тиском). Фіксувалася повнота та стабільність проявів зазначених форм активності в різних видах та умовах діяльності.*

2.2. Аналіз рівнів розвитку адекватної самооцінки досліджуваних старшого дошкільного віку. Зупинимося на аналізі даних, які було отримано за всіма схарактеризованими вище методах констатувального експерименту, орієнтованих на з'ясування властивостей самооцінки у ЗДО та сім'ї. Спочатку розглянемо результати, які характеризують когнітивний компонент досліджуваного явища.

Після завершення діагностики за методикою «Дембо-Рубінштейн» (у модифікації П. Яньшина) було виявлено, що 7 дітей розмістили себе у колі № 1. При цьому вони так пояснювали свій вибір: «мене хвалять батьки», «я розумниця», «тато говорить, що я молодець», «вихователька говорить, що в мене все гарно виходить», «мене ніколи не сварять у садочку». Як бачимо, досліджувані аргументували власний вибір на основі оцінок дорослих, які у їх випадку завжди були позитивними.

Інші вихованці віднесли себе до другого кола. Їх бачення також ґрунтувалося на оцінках їх діяльності та властивостей особистості з боку педагогів та членів сім'ї. Відповіді були такими: «за незначні недоліки мене не сварять», «у більшості випадків я не помиляюся», «мама говорить, що це все дрібниці», «вихователька завжди мене хвалить і пропонує виправити недоліки наступного разу», «за помилки мене не сварять, а тато говорить, що я все одно герой», «вихователька говорить, що я старанний». Таких дітей було 9. Відповідно до ключа методики, потрібно об'єднати досліджуваних, які належать до першого і другого кола, оскільки їх самооцінка є завищеною.

Вісім вихованців старшої групи розмістили себе у колі № 3. На запитання «Чому?», відповідали: «ніколи не виконую повністю, що потрібно», «мама говорить, що часто роблю помилки», «вихователька ніколи мене сварить», «часто лінуюсь подумати», «сам бачу, що не впораюсь», «часто завдання бувають складні». Отже, ці дошкільники намагаються аналізувати власну поведінку та діяльність не лише на основі суджень дорослих про них, але й на основі власного досвіду, наявних знань. Саме ця група має адекватну самооцінку.

Решта 5 -7 річних дітей віднесла себе до кола № 4. Вони зазначають, що «вихователька часто мені робить зауваження», «мама говорить, що я неуважний», «тато запитує, чому я такий невпевнений», «коли я буду вже думати (дорослішати)». На нашу думку, саме поведінка дорослих сприяє проявам невпевненості у дошкільників, оскільки їх сварять або критикують. Що не може не позначитися на уявленнях дошкільників про себе.

Узагальнимо отриману інформацію та представимо її у таблиці. Як бачимо (див. табл. 2.1), значна кількість учасників дослідження має завищену самооцінку, менша частина вибірки – адекватну (майже у два рази менше), найменше дітей – низьку.

Таблиця 2.1.

**Види самооцінки старших дошкільників на основі їх уявлень про себе
(у відсотках)**

Види самооцінки	Завищена	Адекватна	Низька
Кількість дітей	53	27	20

Як бачимо, значна частина дітей 5 – 7 років має завищену або низьку самооцінку (73%), що не може не впливати на якість їх діяльності та поведінки, на ставлення до себе як до особистості. Розглянемо отриману інформацію за методикою Н. Прокіної, яка дозволяє здійснити більш якісний аналіз знань і уявлень дітей про себе, адже вони оцінювали себе на основі особистісних якостей.

Після обрахунку результатів було здійснено розподіл вибірки на групи, в залежності від набраної суми балів. За результатами виявилось, що семеро мають дуже високу самооцінку, 12 осіб – високу, одинадцятьоро – середню. Дітей із дуже низькими балами виявлено не було. Результати за цією методикою вказують на можливості дітей до адекватного усвідомлення себе як індивідуальної особистості для формування адекватного «Я – образу» під час різних видів діяльності, оскільки методика передбачає в собі оцінювання особистісних якостей, які певною мірою впливають на виконувану діяльність.

Представимо дані цієї діагностичної процедури, які вказують на рівні досліджуваного явища у таблиці.

Таблиця 2.2

Рівні самооцінки дітей старшого дошкільного віку (у відсотках)

Рівні самооцінки	Дуже високий	Високий	Середній	Низький
Діти 5 - 7 р.	23	40	37	0

Отримана інформація дозволяє вказати, що 23 % не достатньо володіють вмінням адекватно усвідомлювати себе як індивідуальну особистість з метою формування уявлення про себе. Це проявляється у надто завищеному оцінюванні своїх особистісних якостей та можливостей під час різних видів діяльності, ідеалізованому образі власної особистості і можливостей.

37 % досліджуваних здатні усвідомлювати себе як індивідуальну особистість для формування адекватного Я – образу, що свідчить про наявність у них адекватної самооцінки. Зокрема, для дітей 5 – 7 р. характерна відповідність реальних результатів і фактів, не завищена і не занижена оцінка своїх можливостей, своїх обмежень і свого місця серед інших особистостей. Варто зазначити, що досліджувані здатні адекватно оцінювати себе під час виконання різних видів діяльності.

Решта 40 % вихованців старшої групи не володіють вмінням адекватно усвідомлювати себе як індивідуальну особистість для формування позитивного Я – образу, оскільки надмірно переоцінюють, або дуже критично ставляться до власних особистісних якостей.

Крім того за допомогою методики з'ясовано властивості особистості, які для старших дошкільників є найбільш складними, а які пріоритетними. З цією метою було здійснено їх обрахунок (рейтинг) стосовно вибірки: яка із якостей набрала максимальну суму, а яка мінімальну. Для зручності подальшого аналізу представимо наші обрахунки у вигляді діаграми у відсотках.

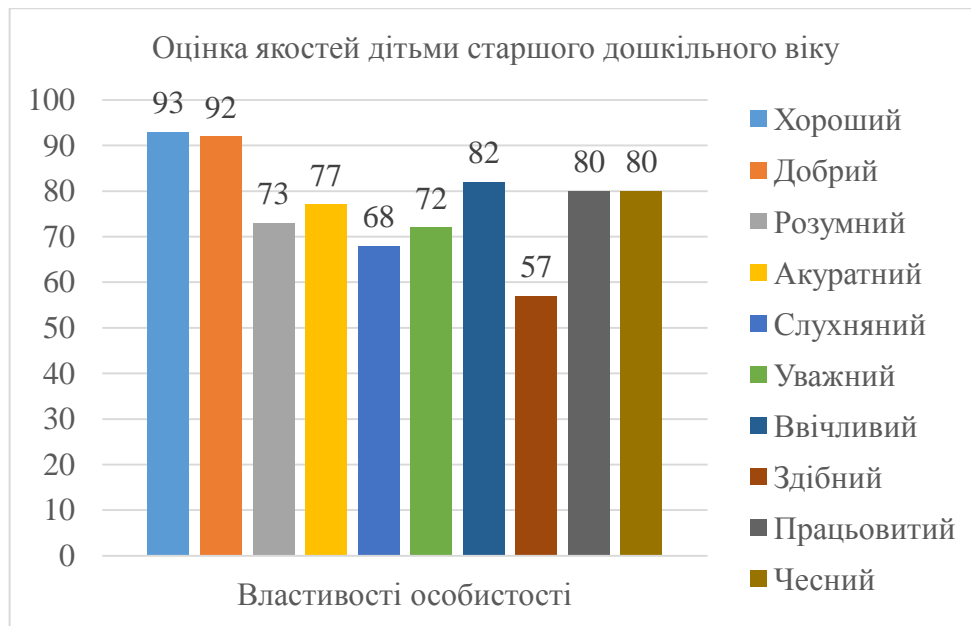

Рис. 1. Особливості самооцінки якостей особистості дітьми 5 - 7 років.

Як бачимо, найбільш цінними для дітей є уявлення про себе як гарну (хорошу) та добру людину. Також важливими є ввічливість, працьовитість, чесність, акуратність. До них також можна додати розум і уважність. Більш проблемними для них є слухняність і вмільість (здібності). На нашу думку, це може бути спричинено браком інформації у дітей про відповідні риси та їх значення у людському суспільстві.

Отже, здійснивши діагностику когнітивного компоненту дітей 5-7 років, було помічено, що за результатами проведених методів у вибірці існує значна кількість дітей самооцінку яких не можна вважати адекватною.

Наступним кроком став аналіз отриманої інформації щодо самоповаги особистості до себе самої, до діяльності. Саме вона лежить в основі *емоційно-ціннісного* компоненту самооцінки. Для початку розглянемо результати проведеної бесідою зі старшими дошкільниками «*Я хороший і я поганий*». Відповідаючи на перше запитання діти зазначали, що для них хороша людина – це, насамперед «добра», «всім, без винятку, допомагає», «яка співчуває кожному», «поважає всіх». Відповідно, так вважають 43 % вибірки, і для них така людина асоціюється із гуманним ставленням до інших людей, які знаходяться поряд з нею. Інші 47% дітей говорять про те, що така людина «не є конфліктною», вона «не кричить», «не лається», «не дратується», «з нею легко

спілкуватися». Іншими словами, вона є комунікабельною, приємною у спілкуванні. Решта 10 % респондентів не можуть висловитися з поставленого питання чітко. Вони так характеризують: «мабуть та, яка все купує», «не знаю», «ніхто про це не розповідав». В цілому зазначаємо, що 90% старших дошкільників позитивно ставляться до «хороших» людей, які є для них відкритими до спілкування і гуманними.

Конкретизуючи під час бесіди якості такої позитивної особистості, було зафіксовані такі як «ввічливість», «привітність», «чуйність», «доброта», «турботливість». Таких відповідей було 40 % по вибірці. Інші 33 % досліджуваних відмічали «безкорисливість», «уважність», «готовність завжди прийти на допомогу». 10 % респондентів наголошували на важливості розумових якостей: «здібний», «кмітливість», «ерудованість». Решта вихованців старшої групи, а це 7 %, основною рисою вважають «покупка гостинців для мене», «завжди приносять гостинці». Як бачимо, позитивне ставлення спостерігається до якостей, які вказують на гуманність у стосунках і розум, невеликий відсоток цінує щедрість по відношенню саме до них.

Цікаво пояснюють 5-7 річні малюки власне розуміння поганої людини. Для них це в першу чергу особи, які «похмурі», «злі», «жорстокі», «черстві», «сердиті», «ті, що лаються», «кривдять інших». Такі характеристики надавали 50 % досліджуваних. Також вихованці старшої групи негативно ставляться до «жадібності», «лінощів», «неслухняності». Так вважають 20 % вибірки. Решта 30 % відмічають наявність поганої поведінки, вчинків з боку таких людей. Зокрема зазначають «їх поведінка погана», «їх не можна наслідувати», «вони роблять багато нехорошого». Такі відповіді є властивими для 30 % дітей. Як бачимо, діти в цілому всі негативно ставляться до поганої людини. Для них існує певний образ нехорошої особи, або вони розуміють її через окремі якості, або відрізняють за негарними вчинками та поведінкою.

Підтвердження позитивного ставлення до хороших людей отримали під час відповідей досліджуваних на наступне питання: «краще бути хорошим, чи поганим?». Значна кількість дітей (77 %) відмітили, що краще бути хорошим.

Вони так пояснювали свій вибір: «більше любитимуть», «буде багато друзів», «завжди хвалитимуть», «і всі будуть задоволені». Проте у 23 % респондентів відмітили недиференційоване ставлення до заданої дилеми, оскільки вони не надали чітких пояснень: «не знаю», «а як краще», «треба запитати». В цілому переважна більшість дітей старшої групи позитивно ставляться до хорошої людини, в ¼ наявна невпевненість щодо диференціації.

Оцінюючи під час бесіди себе 5-7 річні малюки у переважній більшості зазначили, що «звичайно є хорошою людиною». Кількість таких відповідей становила 47 %. 33 % опитаних вказали, що «не завжди буваю хорошим». Для решти вибірки, а це біля 20 % було складно оцінити себе як хорошу чи погану людину. Більшість їх пояснень були такими: «думати треба довго», «не знаю», «сьогодні запитаю у бабусі, вона мене добре знає». Як бачимо, для 1/5 частини вибірки процес самоствавлення є ускладненим. Проте 47 % однозначно вказали, що вони є хорошими дітьми. Водночас 33 % дітей критично ставляться до своєї поведінки та рис особистості.

Коли просили пояснити зроблений вибір думки дітей розділилися. Зокрема 33 % зазначили, що вони є хорошими, бо «мене ніколи не лають», «я завжди слухаюся», «мене усі люблять». Інші досліджувані вказали: «хороші, бо в них гарні батьки», «мама і тато говорять, що я в них найкращий», «не хочу засмучувати рідних, бо вони добрі». Таких відповідей було 23 %. Ще 21 % наголошували на тому, що «всім допомагаю, і не можу бути поганим». Проте 23 % 5-7 річних дітей говорили, що не знають. «Вони ще не вирішили, що краще: бути поганим чи хорошим». Як бачимо, в цілому 77 % респондентів характеризуються позитивним ставленням до гарної людини. Більшість цього хоче досягти, просто не засмучуючи рідних. І лише 23 % налаштовані робити добрі справи. А в 23 % невизначене ставлення.

Ще один аспект, який було з'ясовано у бесіді – чи всі знайомі дітей є хорошими людьми. 50 % вибірки вважає, що «так, всі є гарними», «поганих людей немає». 23 % старших дошкільників переконані: «так не буває», «не всі є

чесними», «не всі добрі», «багато, хто обманює». Натомість 27 % дітей зазначили, що «ніколи над цим не думали», «це не є цікавим для мене».

Отже, діти 5-7 років найбільше цінують людяність. Вони добре знають і схвалюють якості такої особистості (чуйність, привітність, готовність допомогти, повага до іншого). Також вони осуджують погану людину та її риси (жадібність, лінощі, конфліктність, злість,). Проте подальший хід бесіди сприяв виявленню 33 % досліджуваних, які не завжди вважають себе хорошими через власні якості, 20 % дошкільників виявляють позитивне ставлення до себе, через те що в них добрі батьки, а не через власні вчинки, як роблять це 21 % опитаних. 23 % ще не вирішили, що краще бути позитивним чи негативним. Тому відзначаємо суперечливе емоційне самоствавлення з боку деяких дошкільників до власних якостей та поведінки.

Розповідь про себе також спрямована на визначення самоповаги дитини під час виконання діяльності та прояву в ній наполегливості впевненості, ініціативності. Зокрема, у своїй розповіді, 57 % досліджуваних відмітили, що вони «все виконують вміло». Натомість 43 % вважають себе «вмілими не завжди». При цьому 23 % респондентів так висловились через критику їхньої поведінки, вчинків батьками. Інша частина вибірки, біля 43 %, пояснюють окремими негативними рисами «лінуюсь», «не доводжу розпочату справу до завершення», «ще малий». Решта 34 % переконані, що все виконують добре, оскільки їм про це наголошують «постійно кажуть дорослі: вихователь, мама, тато, бабуся, дідусь». Як бачимо, емоційне ставлення дошкільників залежить від їх успіху у діяльності та схвалення батьків, педагогів. Неумілість свою не приховують, зазначають негативний вплив на неї окремих якостей.

Також було відмічене те, що серед тих, хто вважає дошкільників вправними відсутні їх ровесники, одногрупники, друзі. Натомість завжди їх підтримують «вихователі», «мама», «тато», «старший брат», «старша сестра», «бабуся», «дідусь». Як бачимо, схвалення з боку дорослих намагаються підтримувати дітей, чого не можна сказати про друзів чи ровесників.

Третя частина досліджуваних переконана щодо проявів ініціативності, впевненості, наполегливості у діяльності (біля 33 %). Інша третина вибірки сумнівається в цьому й зазначає, що «не завжди є такими». Решта 34 % взагалі не знають нічого про ці власні якості, оскільки їм «про це ніхто ніколи не говорив». Можна зазначити: не всі старші дошкільники можуть похвалитися емоційним позитивним ставленням до власних особистісних рис.

5-7 річні малюки мало знають про них їх друзів, ровесників. Так, вони переконані, що ніхто не вважає їх вправними вмiлими. Таких повідомлень було біля 34 %. Деякі досліджувані не могли нічого конкретно висловитися й похитували головами: «не знаю». Таких дітей було 43 %. Решта 20 % опитаних повідомили: «ніхто з них нічого подібного не говорив». Також у розповіді відшукували й пояснення висловлених думок. Так, 34 % респондентів так вважають, бо їм «говорили про це», «часто сваряться, хто серед них кращий», «не всі зі мною дружать». 43 % вказали, що «ніколи не чули про це від друзів». 20 % вибірки проговорили, що в «інших краще виходить».

Розповідаючи про себе у майбутньому, діти старшого дошкільного віку уявляли себе «хорошими» «добрими», «працьовитими», «розумними», «красивими». 50 % опитаних вказували одну із цих властивостей людини. Інші 40 % одночасно називали дві домінуючих якості: «красивими і розумними», «добрими і чуйними», «хоробрими і сильними», «сильними і вмiлими». 10 % ототожнювали себе з «супер героєм». Саме ці властивості, за баченням дошкільнят, мають за основу впевненість, ініціативність, наполегливість. У переважній більшості досліджувані виразили позитивне ставлення до цих рис особистості, які для них є значущими.

Саме на зазначені властивості особистості і орієнтувалися діти 5 - 7 рр., коли називали на кого хочуть бути схожими у майбутньому. Так, на педагога ЗДО орієнтується 10 % респондентів, на «супер героя» ще 10 %. Решта вибірки ототожнює себе за схожістю із близькими родичами та їх рисами людяності: мама, тато, дідусь, бабуся, старший брат, сестра. Отже, діти є орієнтованими на

позитивні риси, які допомагають у спілкуванні з іншими, а тому вони є значущими і знаходять у них емоційне схвалення.

Отже, діти старшого дошкільного віку емоційно реагують на прояви вмільності, ініціативності, впевненості, наполегливості, позитиви та негаразди у діяльності. Всі вони схвалюються з боку педагогів і батьків, однак не мають підтримки ровесників. При цьому вони сприймають критику з боку дорослих, розуміють негативний вплив окремих якостей на їх поведінку. Проте це характерно для 33 % досліджених. 47 % вибірки сумнівається у власних можливостях. Ще біля 20 % взагалі мало усвідомлюють, процеси, які відбуваються з ними, самі зізнаються «не знаю». Окремим чинником ціннісного ставлення набуває у цьому віці думка однолітків, однак взаємодія між ними, на даний момент в цьому віці набуває значущості.

Розглянемо тепер *поведінковий критерій* самооцінки дітей старшого дошкільного віку. З цією метою було проведено спостереження у звичних для вихованців видах діяльності: ігровій, навчальній, трудовій, зображувальній. Варто відмітити, що під час діяльності діти почуваються і діють самостійно, при цьому намагаються узгоджувати із однолітками. Вони усвідомлюють мету та завдання, у них наявні необхідні знання для виконання певних дій. Також у них сформовані навички взаємодії. Проте, ми визначили, що лише 60% мають задовільний рівень таких знань, які відповідають адекватній самооцінці. Оскільки вони не завжди здатні вносити зміни у поведінку та адекватно бачити себе як учасника спільної діяльності. У відповідь на оцінку з боку дорослих та ровесників не завжди вносили зміни у поведінку. При цьому переоцінка своїх вмінь та можливостей спостерігалась у 20 % дітей, які постійно виявляли помірні активність, ініціативність, при цьому не завжди враховували оцінки однолітків і педагога стосовно їх можливостей та вмінь у здійсненні діяльності. Вони не завжди демонстрували впевненість у собі. Інші 20 % дітей з надмірною критичністю відносно себе, нечасто виявляли ініціативність, намагались підстроїтися до інших (подати інвентар, принести необхідні матеріали). Варто відмітити те, що позитивна оцінка вихователя, яка була спрямована до дітей з

критичністю стосовно себе сприяла підвищенню їх мотивації, самостійності та впевненості. Зокрема, звучали такі вислови як « У тебе все вийде, я знаю», «Ти справишся!», «Ось спробуй, і тобі сподобається». Звідси ми зробили висновок, що такі досліджувані не здатні адекватно сприймати себе як учасника спільної діяльності. Найчастіше такі діти успішно грали в сюжетно-рольові ігри, виконували трудові дії. В інших видах активності мали суттєві труднощі у взаємодії з однолітками.

Проведене нами спостереження надало можливість дійти висновку, що у 25 % дітей ініціативність, впевненість у собі яскраво виражені. Це виявляється в тому, що діти не перекладають власних обов'язки на інших учасників спільної діяльності чи вихователя; вони завжди обмірковують обрані дії, способи поведінки, прогнозують досягнення результату. Зокрема, 25% діти які адекватно усвідомлюють свої вміння та можливості є активними учасниками в звичних видах діяльності, намагаються взаємодіяти з метою досягнення результативності, намагаються завжди діяти у відповідності до поставлених мети та завдань діяльності. У таких учасників вибірки був високий рівень адекватної оцінки.

Варто відмітити і те, що 15 % дітей, які не здатні адекватно оцінювати себе, як учасника спільної діяльності зі своїми вміннями та можливостями, не виявляли особливої ініціативи, частіше проявляли пасивність, невпевненість. Так, вияв рефлексії щодо обраних дій, способів поведінки, їх результативності проявляється у вмінні дітей пригадати свої дії, визначити свої вміння, можливості. У цієї категорії дітей спостерігається недостатній рівень розвитку навичок взаємодії, прогалини у знаннях основ спілкування з однолітками та дорослими. Крім того вони не завжди усвідомлюють мету діяльності. У цієї категорії досліджуваних було діагностовано низький рівень адекватної самооцінки.

Спостереження за адекватною самооцінкою дітей у різних видах діяльності показали, що більшість дітей нечасто виявляють власну ініціативу, не завжди здатні адекватно бачити себе як учасника спільної взаємодії та вмінні

вносити зміни у поведінку, залежно від оцінки з боку дорослих та однолітків. На підставі отриманих даних в ході проведеного дослідження, ми зробили наступний висновок, що у 60 % дітей переважає задовільний рівень сформованості адекватної самооцінки, при цьому спостерігається і низький у 15 % досліджуваних. Решта вибірки характеризується достатнім рівнем адекватної самооцінки. Ґрунтовна робота з показниками констатувального експерименту дозволила з'ясувати ознаки дітей, які мають різні прояви досліджуваного феномену. вони представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Якісна та кількісна характеристика сформованості адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку у звичних видах діяльності

Рівні адекватної самооцінки	Характеристика рівнів сформованості адекватної самооцінки у дошкільників	Кількісні показники %
<i>Достатній</i>	Здатність правильно співвідносити свої можливості і досягнення, досить критично ставитися до себе, прагнення реально дивитися на свої невдачі та успіхи в діяльності ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити насправді; здатні адекватно оцінювати свої особистісні якості та можливості; до оцінки досягнутого підходять не тільки з власним усвідомленням себе але й намагаються враховувати оцінку думку однолітків, дорослих; уміння адекватно усвідомлювати себе як індивідуальну особистість, що виявляється у постійному пошуці реального бачення себе, тобто без занадто великої переоцінки, але і без зайвої критичності щодо свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань; виявляє ініціативу, впевненість; володіють здатністю рефлексувати щодо обраних дій, способів поведінки та їх результативності в порівнянні з іншими.	27

Задовільний	Здатність правильно співвідносити свої можливості і досягнення, досить критично ставитися до себе, прагнення реально дивитися на свої невдачі та успіхи в діяльності ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити насправді; здатні не достатньо адекватно оцінювати свої якості та можливості; до оцінки досягнутого дитина не достатньо володіє вмінням усвідомлювати себе, враховувати оцінку думку однолітків, дорослих; діти здатні як до переоцінки так і зайвої критичності щодо свого спілкування, поведінки в діяльності, переживань, що виявляється через недостатнє вміння усвідомлювати свої дії та можливості. Часто в поведінці, діяльності ініціативу, впевненість проявляють самотійно; не достатньо здатні рефлексувати стосовно обраних дій, способів поведінки та їх результативності.	50
Низький	Нездатність правильно співвідносити свої можливості і досягнення, досить критично ставитися до себе, прагнення реально дивитися на свої невдачі та успіхи в діяльності ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити насправді; не здатні адекватно оцінювати свої якості та можливості; здатні піддаватися оцінним впливам з боку дорослих та однолітків; не володіють здатністю адекватно усвідомлювати себе як індивідуальну особистість, що виявляється у занадто великій переоцінці, або зайвій критичності щодо свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань; ініціативу в діяльності покладають на інших осіб, впевненість майже не проявляється.	23

Таким чином, отримані результати дають підстави стверджувати, що 50 % дошкільників мають задовільний рівень сформованості адекватної самооцінки у звичних видах діяльності. 27 % 5-7 річним дітям властива адекватна самооцінка достатнього рівня. Решта вихованців старшої групи характерний низький рівень досліджуваного явища. На нашу думку, приділяється недостатньо уваги з боку вихователів в педагогічній діяльності

щодо формування адекватної самооцінки. Це вказує на необхідність цілеспрямованої педагогічної освітньої роботи з метою виправлення ситуації.

Дивлячись на те, що на цьому етапі дослідження брали участь діти 5-6 років обох груп – експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп у таблиці 2.4 наведено дані їхнього розподілу.

Таблиця 2.4

Кількісний розподіл досліджуваних експериментальної та контрольної груп за мірою сформованості адекватної самооцінки

Рівні адекватної самооцінки	ЕГ (у %)	КГ (у %)
Достатній	24	27
Задовільний	53	50
Низький	23	23

Як бачимо, результати досліджуваних обох груп мають невеликі відмінності, якими можна знехтувати. З огляду на представлені у табл. 2.4 дані, більшість дітей (відповідно 76 % і 73 %) мають недостатню міру розвитку адекватної самооцінки, що негативно впливає на становлення особистості.

Таким чином, на етапі констатувального експерименту було розроблено методику дослідження, уточнено критерії адекватної самооцінки дітей 5-7 років і здійснено емпіричне дослідження, визначено її рівні сформованості та здійснено розподіл досліджуваних за ними.

2.3. Особливості впливу на розвиток адекватної самооцінки дітей 5–7 років дошкільного закладу та сім'ї. З огляду на те, що адекватна самооцінка у період дошкільного віку формується у сім'ї та ЗДО, а отже залежить від виховних впливів батьків і педагогів дошкільного закладу, було ретельно проаналізовані відповіді дорослих на запитання анкет та інтерв'ю. Отриману інформацію подано нижче.

Почнемо з аналізу відповідей вихователів, оскільки саме вони в умовах дошкільного закладу відповідають за формування у дітей старшої групи за розвиток адекватної самооцінки.

Таблиця 2.4

**Кількісний розподіл відповідей педагогів
на запитання анкети**

<i>Запитання</i>	<i>Варіанти відповідей</i>	<i>Кількість (у %)</i>
Блок 1		
Найбільш повне визначення самооцінки	<u>Компонент самосвідомості</u> <u>Компонент емоційної сфери</u> <u>Компонент свідомості, оцінка досягнень і невдач</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 25 • 50 • 25
Якою є самооцінка дітей старшого дошкільного віку	<u>Адекватною</u> <u>Завищеною</u> <u>Заниженою</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 60 • 40
Яку роль відіграє адекватність оцінювання дорослого у формуванні самооцінки	<u>позитивну</u> <u>негативну</u> <u>Не відіграє жодної ролі</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 80 • 20
Блок 2		

Проблема формування адекватної самооцінки для Вас є	<u>Значимою</u>	40
	<u>Не є пріоритетною</u>	60
Чи займає провідне місце проблема формування адекватної самооцінки у різних видах діяльності	<u>Так</u> <u>Ні</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 80 • 20
Форми роботи, які використовуєте для формування адекватної самооцінки	<u>Позитивне схвалення дій дитини у діяльності</u> <u>Корекційно-розвивальні вправи на формування позитивного «Я-образу»</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 60 • 40
Блок 3		
Чи визначаєте важливість формування адекватної самооцінки у процесі діяльності	<u>Так, звісно</u> <u>На рівні професійних обов'язків</u> <u>Не знаю</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 60 • 40
Яку літературу використовуєте	<u>Взагалі не користуюся</u> <u>Психологічного спрямування</u> <u>Методичною з соц-емоційного розвитку</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 20 • 80
Чи бажали б ґрунтовніше займатися цією проблемою	<u>Ні, не вважаю</u> <u>Даний напрям є складним</u> <u>Даний напрям середньої складності</u>	<ul style="list-style-type: none"> • 20 • 20 • 60

За результатами аналізу першого питання щодо розуміння сутності самооцінки, ми з'ясували, що 50% досліджуваних погано обізнані з феноменом самооцінки. 25 % вихователів проявили свої знання на задовільному рівні, а ще 25 % - посередні. за другим питанням 60 % зазначили, що самооцінка старших дошкільників є адекватною, решта вибірки вказали завищену чи занижену. За

третім запитанням 80 % респондентів відмітили позитивний вплив адекватного оцінювання на адекватну самооцінку дітей, а 20 %, відповідно, вказали на негативний вплив. Відповідно, педагоги мають посередні знання про адекватну самооцінку дітей 5-7 років.

Другий блок, спрямований на з'ясування педагогічних вмінь формувати адекватну самооцінку. Так, аналізуючи четверте запитання, було зазначено, що 40% респондентів вважають проблему значущою, а 60 % досліджуваних так не вважають. Здійснивши обрахунок за п'ятим питанням, було виявлено, що 80 % вибірки вважають її пріоритетною. Решта 20 % має діаметрально протилежні погляди. Щодо форм і методів, які використовуються для формування самооцінки, то 80 % працівників ЗДО використовують позитивне схвалення дій дитини у діяльності. 20 фахівців схиляються до іншої думки: використання корекційно-розвивальних вправ для розвитку адекватної самооцінки. Як бачимо, за цим блоком було з'ясовано, що 80 % практично здійснюють формування адекватної самооцінки дітей. В своїй роботі вони використовують позитивне оцінювання дітей. Відповідно, ми виявили, що 60 % обізнані теоретично, проте не застосовують свої знання з формування адекватної самооцінки на практиці.

За третім блоком: визначення особистісного ставлення в роботі до проблеми формування адекватної самооцінки, ми виявили, що 20% вважають напрямок роботи з формування адекватної самооцінки у старшого дошкільного віку складним процесом. Зокрема, 20 % досліджуваних виявили бажання ґрунтовніше займатися даною проблемою, розвивати свої знання та використовувати їх на практиці в силу своїх професійних можливостей.

Так, проведене анкетування дозволило нам прийти до висновку, що вихователі теоретично обізнані з особливостями адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку, проте майже відсутнє формування адекватної самооцінки дітей засобом гри на практиці.

Проведений метод інтерв'ю з вихователями, дозволило нам прийти до висновку, що 65 % вихователів в своїй роботі використовують позитивне

оцінювання дітей, не схильні до порівняння результатів і досягнень дітей без об'єктивних пояснень дітям, негативно відносяться до того, аби надавати пріоритет тим дітям, які завжди гарно справляються із завданням; вважають, що позитивне оцінювання виконання дитиною ролі в грі відіграє провідну роль у формуванні адекватної самооцінки дітей. 15 % схильні використовувати в своїй роботі переважно критику в оцінюванні поведінки та можливостей, та вважають що позитивне оцінювання є недостатньо ефективним у формуванні адекватної самооцінки дітей.

20 % вихователів в своїй роботі віддають перевагу як позитивному так і критичному схваленню та оцінюванню, вважають, що позитивне оцінювання є ефективним у формуванні адекватної самооцінки дітей, проте не провідним в їхній професійній діяльності. Найбільше вихователі використовують окрім позитивного оцінювання, сюжетно-рольові ігри, вправи, намагаються частіше залучати дітей до масових заходів, з метою формування в них самостійності, ініціативності, впевненості в своїх силах та можливостях.

Як бачимо, вихователі, насамперед, намагаються використовувати ігрову діяльність з метою формування адекватної самооцінки у дітей 5-7 років, осторонь при цьому залишаються навчання, праця, образотворча. Незначна кількість педагогів теоретично обізнані у сфері сформування адекватної самооцінки в дітей старшого дошкільного віку. Проте лише менша частина здійснює це в практичній діяльності.

Висновки до розділу 2

Комплекс методів, які ввійшли до складу методики, сприяв одержанню інформації про ставлення вихователів та батьків до проблеми розвитку адекватної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку. Для визначення особливостей становлення адекватної самооцінки старших дошкільників було використано такі критерії: *уявлення про себе та власні можливості; самоповага (самоставлення); адекватне оцінювання своїх можливостей та результатів.*

Провівши констатувальний експеримент та проаналізувавши його результати, ми прийшли до наступних висновків: переважна більшість дошкільників мають задовільний рівень сформованості адекватної самооцінки (50 %); достатній рівень характерний лише для 27% дітей; на низькому рівні перебувають 23% дошкільників. Значний відсоток дошкільників із несформованою адекватною самооцінкою актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

У результаті анкетування вихователів, ми визначили, що біля 40 % досліджуваних обізнані в сфері самооцінки, особливостями адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку. З них лише 25 % володіють практичним вмінням формувати адекватну самооцінку, використовуючи в роботі позитивне оцінювання дітей та читання необхідної літератури. 60 % педагогів бажають займатися даною проблемою в силу своїх професійних можливостей, а 20 % вважають напрямок роботи з формування адекватної самооцінки у старших дошкільників складним процесом, тому не надають йому належної уваги.

Отримані дані свідчать про те, що обізнаність педагогів з даною проблемою проявляється більш на теоретичному, ніж на практичному рівні.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї

3.1. Обґрунтування принципів та педагогічних умов оптимізації виховного процесу. Результати констатувального етапу дослідження дозволили зробити висновок, що рівень адекватної самооцінки старших дошкільників потребує додаткової організації виховних впливів з метою покращення показників її сформованості. Це потребувало створення сприятливих умов у базовому дошкільному закладі й сім'ї.

Мета формувальної частини дослідження: розробити, апробувати та упровадити у освітній процес педагогічні умови та методи виховання у 5 -6 річних дітей адекватну самооцінку.

Завдання:

1. Розробити та обґрунтувати основні висхідні положення проведення формувального експерименту.
2. Визначити та реалізувати педагогічні умови формування у старших дошкільників адекватної самооцінки.
3. Розробити методику формування досліджуваного явища.
4. Визначити ефективність педагогічних умов та методів виховання у дітей 5-7 років адекватної самооцінки.

Програмою формувального експерименту передбачалася робота у *трьох напрямках*: з дітьми старшого дошкільного віку, їхніми батьками та вихователями базового закладу дошкільної освіти. Це уможливило реалізацію системного підходу до формування означеної базової якості особистості.

В експерименті взяли участь 15 дошкільників експериментальної групи, 15 членів родин, 11 вихователів дошкільних навчальних закладів. Діти (15 чоловік) контрольної групи не були учасниками формувального експерименту,

отже, їхнє виховання здійснювалося у традиційний спосіб. Формувальний етап експерименту проводився на базі ЗДО № 16 м. Ніжин протягом 4 місяців.

Підґрунтям формувального експерименту стала єдність принципів його організації та методологічних підходів: системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та аксіологічного.

Так, важливою методологічною основою, на якій здійснювалася розробка педагогічних умов та методів оптимізації процесу виховання, був *системний підхід*. Сутність його полягає в тому, що він дозволяє вважати розвиток адекватної самооцінки як психологічне явище, яке має відповідну структуру. Водночас надає можливість залучити необхідних учасників та обрати найбільш доцільні й ефективні технології. Використання в освітньому процесі цього підходу пов'язане з прізвищами відомих психологів – Б. Ананьєва, Б. Ломова, С. Пантілеєва, П. Чамати, І. Чеснокової та ін.

Системний підхід В педагогічному дослідженні системний підхід уможливорює ретельне вивчення кожної частини системи окремо, виділення схожості та відмінності елементів, визначити динаміку розвитку кожного, об'єднати у систему.

Зокрема, як зазначає Ж. Гордєєва, у руслі цього підходу самооцінка розглядається як складна система, до складу якої входять визначені структурні елементи феномену (когнітивний, емоційний, діяльнісний) [Гор, с. 9]. Вдосконалення кожного з них забезпечує у максимальній мірі розвиток всього особистісного утворення. Означений підхід дозволив забезпечити ефективність методики розвитку адекватної самооцінки як важливого компоненту самосвідомості.

Системний підхід, на думку О. Олійник, С. Світличної та ін., має на меті розгляд об'єкта, процесу чи проблеми як цілісної системи, компоненти якої взаємопов'язані. З огляду на сказане вище, можна стверджувати, що він сприятиме оптимізації процесу розвитку у старших дошкільників адекватної самооцінки, оскільки передбачає підхід до самосвідомості особистості.

Другим принципом організації формувального експерименту нами обрано *діяльнісний підхід*. Завдяки йому активізувалася суб'єктна позиція усіх учасників експерименту - дошкільників, педагогів і батьків. Він ґрунтується на визнанні категорії діяльності основою, важливим фактором і вирішальною умовою розвитку особистості. Уведення в обіг діяльнісного підходу пов'язане з прізвищами М. Басова, О. Леонтьєва. Основний постулат його фіксує єдність діяльності та свідомості. При цьому діяльність кваліфікується як форма активності свідомості, умова виникнення, чинник формування, регулятор поведінки і дій людини.

За О. Леонтьєвим, висхідним моментом реалізації діяльнісного підходу є переведення особистості у позицію активного, діючого суб'єкта. Це передбачало необхідність вправління досліджуваних в умінні адекватно себе оцінювати, обґрунтовувати власну самооцінку, визнавати власні помилки й прорахунки, відстоювати свої судження про себе.

С. Рубінштейн, зазначав, що людина та її психіка формуються і проявляються саме у діяльності, більшою мірою, у практичній. Ідеї *діяльнісного підходу* наявні у працях О. Дорошенко, Т. Лубенця, Н. Лубенець, С. Русової, Я. Чепіги та ін. Зокрема К. Ушинський розглядав діяльність як першооснову виховання дитини, зазначаючи, що вона потребує діяльності весь час і втомлюється не від неї, а від її одноманітності.

На сьогодні *діяльнісний підхід* як засіб становлення та розвитку дитини, широко застосовується в освітньому процесі, зокрема у роботі й з дітьми дошкільного віку. Він обґрунтований М. Лісіною, В. Котирло, В. Мухіною, Є. Архіповою, Л. Уманець які розглядають діяльність дітей як важливий фактор їх розвитку адекватної самооцінки дітей 5 -7 року життя, оскільки передбачається створення певних умов для прояву дошкільником суб'єктності, власної активної позиції.

На етапі формування особливого значення було приділено упровадженню *особистісно орієнтованого підходу*, спрямованого на ставлення до дошкільника як найвищої цінності, врахування у виховному процесі індивідуальних

особливостей кожного. Як зазначає І. Бех, особистісно орієнтований підхід передбачає ставлення до дитини як активного суб'єкта освітнього процесу, перехід до суб'єкт-суб'єктних взаємин вихователя з дитиною.

І. Бех, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Поніманська, С. Тищенко та ін. фахівці у своїх наукових дослідженнях вказують на те, що розвиток особистості дитини на етапі дошкільного дитинства не можна визначати лише як ззовні керований дорослими процес. Вони підкреслюють, що в ньому значну роль відіграє і власний саморозвиток дитини, який визначається її індивідуальними особливостями. Саме врахування значення власного саморозвитку у процесі виховання дошкільника у гармонійному поєднанні із зовнішніми впливами забезпечує ефективність використання *особистісно орієнтованого підходу*.

І. Бех виділяє у вказаному підході такі важливі аспекти виховної роботи, як: розуміння, визнання та прийняття дитини. О. Кононко вважає, що основою *особистісно орієнтованого підходу* є індивідуальний підхід до дитини, сутність якого полягає у ставленні до дошкільника як до неповторної особистості. Автор зазначає, що шляхом використання інтегрованої системи виховної і навчальної роботи забезпечується особистісний розвиток вихованця. Згідно позиції О. Кононко, особистісно орієнтований підхід передбачає збільшення міри свободи зростаючої особистості, надання їй права на самовизначення. Крім того, автор підкреслює спроможність дитини старшого дошкільного віку обґрунтувати самооцінку, визнати помилки і прорахунки, відстоювати справедливість свого судження під зовнішнім тиском.

Таким чином, використання особистісно орієнтованого підходу з метою оптимізації процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки виявиться результативним з огляду на те, що передбачає індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу, реалізується завдяки спільній діяльності вихователя і дитини, ґрунтується на гуманізації процесів виховання і навчання, їх підпорядкуванні інтересам самої дитини. Особистісно орієнтований підхід уможливорює підбір педагогом найбільш ефективних

засобів впливу, методів навчання і виховання, передбачає врахування індивідуальних та вікових особливостей кожної дитини, її досвіду та можливостей.

Останнім принципом організації формувального експерименту, спрямованого на розвиток у досліджуваних 5-7 років адекватної самооцінки був *аксіологічний підхід*. Його застосування дозволяло сприймати процес виховання у дошкільників адекватної самооцінки під кутом ціннісного виміру. Теоретичні засади *ціннісно-сміслового підходу* у дошкільній освіті висвітлено в працях С. Світличної, Р. Шакурова, Н. Дятленко та інших фахівців. Особливості реалізації даного підходу у роботі з дошкільниками обґрунтовано та розкрито у дослідженнях О. Кононко, Т. Поніманської. Зокрема В. Горащук зауважує, що одним із найбільш значущих чинників впливу на формування особистості є система цінностей. Вона виступає регулятором вчинків і визначає соціальні пріоритети та ставлення.

Говорячи про використання аксіологічного підходу в процесі виховання у дітей дошкільного віку адекватної самооцінки, варто підкреслити, що застосовували його у роботі з усіма учасниками експерименту. Проводячи формувальну частину з дошкільниками, ми орієнтувалися на виховання у них ціннісного ставлення до себе, інших дітей і дорослих. У роботі з вихователями і батьками увага спрямовувалася на представлення адекватної самооцінки малюків як важливої цінності. На думку С. Світличної, дорослі мають вірити у своїх вихованців, підтверджуючи у своєму ставленні «унікальність, цінність кожної особистості» [Св, с. 15].

Сутність аксіологічного підходу полягала у тому, щоб у процесі виховання надати адекватній самооцінці дитини високої ваги, з допомогою оцінних суджень дорослих перетворити її на одну з найбільш визначальних особистісних цінностей. Упровадження у педагогічну практику означеного принципу означало посилення уваги до ціннісно-сміслової сторони виховної роботи, до розвитку у дошкільників емоційної сприйнятливості, чутливості, чуйності – до інших та самих себе.

Гармонійне поєднання на етапі формування принципів системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та аксіологічного підходів готувало ґрунт для визначення педагогічних умов, з допомогою яких оптимізувався виховний процес, спрямований на розвиток адекватної самооцінки як найбільш важливої і визначальної властивості особистості дошкільника. Наші зусилля були спрямовані на збагачення знань дітей, формування ціннісних орієнтацій. Це поєднувалося із вправлянням в уміннях виявляти й аналізувати власні поведінку, вчинки, риси, досягнення не лише у звичних, але й нових та невизначених ситуаціях.

До комплексу педагогічних умов, спрямованих на покращення показників рівнів сформованості у досліджуваних 5-7 років адекватної самооцінки, було віднесено:

- *Збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті;*
- *Вправляння дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх;*
- *Сприяти оволодінню та використанні педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю.*

Аргументуємо важливість кожної із вказаних вище педагогічних умов, апелюючи до положень провідних психологів та педагогів.

Обґрунтовуючи першу педагогічну умову - *збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті*, ми брали за основу, що у старшому дошкільному віці, за свідченням О. Кононко, «формується адекватна самооцінка» [К, с. 125]. Вона дозволяє малюкові усвідомлювати наслідки своїх дій, розуміти свої можливості, ставитися з повагою до них. У цей період життя потрібно розширювати уявлення про негативну – позитивну оцінку виконання діяльності, пропонувати певні критерії.

Також правомірним є у цьому відношенні думка Р. Бернса, що в онтогенезі у старших дошкільників не лише накопичуються уявлення про

властиві їм якості та можливості на даний момент часу, тобто знання про актуальні здатності (реальне «Я»), але й одночасно розвивається і передбачення можливих змін, іншими словами якими вони повинні бути, якими її хочуть бачити люди, які їх оточують, тобто образ ідеального «Я».

А. Липкіна наголошує на інтеграції знань про себе у самооцінці дитини, що в подальшому визначають усвідомлене ставлення до своїх дій і особистісних якостей. Позитивне оцінювання старшого дошкільника самого себе значною мірою відображає тенденції оцінки дорослого. Так заниження оцінки має негативні наслідки, особливо тоді, коли її повідомляють серед ровесників; завищені оцінки нівелюють реалістичне бачення малюками власних здатностей у напрямку переоцінки досягнутих результатів. Цілісність та повнота образу «Я» надає можливість дитині правильно розуміти оцінки оточуючих. Ж. Гордеева також наголошує, що власна суб'єктивна позиція 5-7 річних малюків щодо інших особистостей визначається їх свідомим ставленням до власного «Я», своєї поведінки та інтересом до світу дорослих.

Іншими словами, через оцінну діяльність дорослого, будь-то вихователь чи батьки, дитина починає вибудовувати власну систему ціннісних орієнтацій, що допомагають їй адекватно оцінювати себе та інших в контексті стосунків. Тому дорослі мають розширювати критерії адекватної самооцінки, надавати дітям 6 -7 років зразки справедливої чи несправедливої самооцінки.

Окрім зазначеної вище на етапі формування реалізовувалася і друга педагогічна умова - *вправляння дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх*. Необхідно забезпечити життєдіяльність дошкільників у ЗДО так, щоб вони мали можливість отримувати інформацію про власні можливості у різних формах активності, акцентуючи їх увагу на складових реального образу «Я», враховуючи їх спонтанну допитливість, високу пізнавальну активність та прагнення отримати схвалення дорослого.

М. Іванов, Б. Майстрів наголошують, що діти 5 - 7 конструктивно взаємодіють з оточуючими коли спільно виконують діяльність, узгоджують

свої дії з діями інших, що сприяє формуванню адекватної самооцінки й усвідомленню свого місця в навколишньому світі по відношенню до однолітків і реальної дійсності. Н. Кудикіна зазначає, що старшому дошкільнику набагато важче оцінити себе, ніж однолітка. Оцінюючи дії іншого в грі, дитина більш вимоглива, її оцінка визначається об'єктивною. Участь її у будь-якій спільній діяльності надає можливість узгодження різних її аспектів, формує толерантність, співчуття і виховує риси особистості важливі для організованої спільноти (колективу). На основі оцінювання своїх однолітків, дитина набуває позитивного досвіду щодо оцінювання самої себе, своїх здатностей, дій та отриманих результатів, що базується на безпосередньому набутих оцінних уявленнях і знаннях.

Необхідність досягти гарного результату привчає дитину планувати свої дії, управляти ними, і таким чином, це веде до розвитку волі, уміння керувати своєю поведінкою. Окрім того, результат діяльності є підґрунтям для порівняння успіхів, досягнутих різними дітьми. Якщо першочергово таке порівняння виконують дорослі, для того, щоб звернути увагу дитячої групи, то врешті-решт це починає робити і дитина, оволодіваючи при цьому навиками самооцінки, усвідомлення своїх власних якостей та досягнень [Мух, с. 169].

Зокрема у грі діти вчаться взаємодіяти з ровесниками, оцінювати їх якості, отримувати оцінні судження про себе, пробувати себе у різних ролях, випробовувати власні можливості. Л. І. Уманець стверджує, що самооцінка неперервно розвивається, корегується та диференціюється у процесі саморегулювання поведінки в різних видах соціальної взаємодії, де провідне місце займає ігрова діяльність. В грі можна не тільки формувати самооцінку, а й розвивати її регулятивну функцію [37, с.24].

Так, у малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні малюки одержують певний результат, порівнюють його з еталоном, отримують оцінку з боку дорослих, однолітків і тим самим поповнюють власні уявлення про образ «Я». Так, Т. Комарова наголошує, що у названих видах діяльності діти почувають себе впевнено і невимушено, залюбки приймають у них участь, виявляють

активність та завжди в них зацікавлені. Водночас, вони дозволяють педагогам на основі оцінки дитячих робіт розвивати адекватну самооцінку [пр, 249].

Водночас, вказана умова дозволяє розглядати дитина як творця власної особистості, виявляти активне ставлення до себе як носія певних ознак, властивостей та активно діяти у напрямку їх вдосконалення. Саме тому, нами було спрямовано увагу на урізноманітнення в експерименті діяльності дітей.

Окрім зазначеної вище на етапі формування реалізовувалася і третя педагогічна умова - *сприяти оволодінню та використанню педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю.*

Дошкільна установа є суспільним утворенням, на яку покладені функції догляду, розвитку, виховання малечі. Відповідно батьки є замовниками освітньо-виховних послуг установи. Так, С. Козлова, Т. Кулікова наголошують на зміні пріоритетів у призначенні ЗДО: із соціальної функції він зміщується на педагогічну. Зміни акцентів спрямовують вихователів і весь персонал установи на встановлення особливих довірливих стосунків із сім'ями вихованців, ставлення як до колег. При цьому основною взаємодії має бути співробітництво, яке вимагає прояву ініціативи з боку фахівців дошкільного закладу, оскільки саме вони є більш компетентні у сфері освіти [кул].

М. Лісіна, Г. Сілвестру вказують на залежність адекватної самооцінки дітей 5 -7 років від оцінювання дорослим. На їх думку, влучність, міра аргументованості такої оцінки буде визначати найбільш оптимальну умову розвитку досліджуваного явища у вихованців та набуття ними позитивного досвіду оцінювання себе. Критерії, які обирають батьки чи педагоги для оцінювання, мають актуалізувати здатності та зусилля малюків для досягнення поставленої мети діяльності. Тому вони мають бути адекватними, адже на їх основі будуть складатися еталони власних дій та критичність сприйняття зовнішніх оцінок. Такі уявлення сприятимуть вдосконаленню вміння дітей здійснювати аналіз результатів власних дій, відокремлювати себе від зовнішніх оцінок.

У цьому плані важливим є твердження І. Мельник, яка наголошує на тому, що для вдосконалення самооцінки у цьому у дітей 5 -7 років потрібно використовувати спеціально створені заняття розвивального плану і використовувати тренінги [М, с. 18]. Означені форми є сучасними технологіями розвитку, а тому потребують від педагогів оволодіння ними.

Таким чином, процес розвитку у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки виявиться ефективним за умови забезпечення балансу визначених та обґрунтованих вище педагогічних умов.

3.2. Методика формувального експерименту

Результати констатувального етапу роботи дозволяють зробити висновок, відповідно до якого за звичайних умов організації життєдіяльності дитини в сім'ї та дошкільному закладі у старших дошкільників належним чином не розвивається адекватна самооцінка.

З огляду на це *мета* формувального експерименту полягала у реалізації у практику визначених вище принципів та педагогічних умов організації виховної роботи і доборі адекватних методів педагогічного впливу. Така робота, спрямована на малюків включала в себе відповідні заходи, спрямовані на всю експериментальну групу і передбачала диференційовану роботу з представниками кожного з виділених на етапі констатації рівнів сформованості адекватної самооцінки. Було використано звичайні та сучасні методи та форми взаємодії з дітьми 5 -6 років.

Система виховних впливів, адресованих дітям, передбачала формування в них: уміння правильно формувати уявлення про себе та власні можливості (знання про свої особистісні якості та потенціал, усвідомлення себе як індивідуальної особистості, що виявляється у пошуку реального бачення себе у спілкуванні, поведінці, діяльності); самоповаги (відстоювати власну гідність, виявляти впевненість у своїх можливостях, переконаність досягнення успіху в будь-якій діяльності); адекватне оцінювання своїх можливостей та результатів (аналізувати свою поведінку, вчинки, якості, досягнення, виявляти критичність та самокритичність, обґрунтувати самооцінку, визнати помилки й прорахунки та відстояти справедливість свого судження під зовнішнім тиском).

У формувальному експерименті взяли участь 14 дітей старшого дошкільного віку, які увійшли до складу експериментальної групи. Робота здійснювалася на базі ЗДО №16 упродовж п'яти місяців.

У ході формувального експерименту застосовано комплекс методів, адекватних кожній з визначених вище педагогічних умов оптимізації виховного процесу. Обираючи способи вдосконалення адекватної самооцінки ми виходили з того, що вони мають бути спрямовані на виховання у дітей самоповаги,

вправляння у оцінних судженнях відносно себе та інших людей, персонажів казок, мультфільмів, вправлятися у виконанні різних завдань з метою досягнення успіху у власній діяльності, пізнавати свої сильні і слабкі сторони (*Я можу*), прогнозувати важливість певних особистісних якостей (які риси хочу сформулювати: *Я хочу*). У розвитку самооцінки дітей чільне місце належить дорослим, їх ставлення до вихованців: схваленні ними позитивних досягнень малюків, демонструванні однакової вимогливості у всіх видах дитячої діяльності, емоційна підтримка. Тому до методів, які було обрано для розвитку у дітей 5 -6 років адекватної самооцінки належать: читання художньої літератури, складання казок та оповідок, перегляд мультфільмів, тематичні бесіди про позитивні та негативні властивості дітей, виконання доручень дорослого, виконання завдань з зображувальної діяльності, проведення дослідів, проведення тренінгу та консультацій з дорослими. Їх представлено у таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Методи роботи з дошкільниками, вихователями та батьками на формульовальному етапі експерименту

Зв'язок методів та педагогічних умов	
Педагогічні умови	Методи
<i>Збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті</i>	Читання художньої літератури Перегляд мультфільмів Складання казок та оповідок
<i>Вправляння дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх</i>	Тематичні бесіди про роль самоповаги та базових якостей при виконанні діяльності Виконання доручень і завдань дорослого та їх обговорення Ігри: дзеркало, компліменти, малюнок на спині

<p><i>Сприяти оволодінню та використанні педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю</i></p>	<p>Тренінг для вихователів Консультування батьків Пам'ятки для вихователів та батьків.</p>
--	--

З метою реалізації першої педагогічної умови - *збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті* було використано: читання художньої літератури відповідного змісту, складання казок та оповідок, перегляд мультфільмів з подальшим груповим обговоренням подій, поведінки героїв, причин-наслідків їхньої поведінки, способів виходу із складних ситуацій, а також методи бесіди та завершення розпочатих оповідань. Зупинимося детальніше на кожному з них.

1. Читання творів художньої літератури

Експериментатор разом з вихователями підбирають літературні твори, персонажі яких виявляють впевненість у собі, здатність правильно діяти у незвичних ситуаціях. У ході колективного обговорення уточняється зміст провідної категорії, особливості поведінки сміливих, впевнених героїв. Було обрано для роботи народні та авторські казки: *Дідова, дочка, Морозко, 12 місяців, Гидке каченя, Попелюшка*. Було проведено 10 занять, по два на кожен твір. Організовувалися вони через одну неділю. Акцент робився на позитивних і негативних рисах літературних героїв, їх діях та поведінці та оцінюванні їх результатів.

2. Складання казок та оповідок

Експериментатор пропонує час-від-часу дошкільникам придумати казку або оповідання про сміливість, розповісти її (його), прокоментувати якості, дії та поведінку головного героя, порівняти з собою, зробити самостійні висновки. Даний метод було використано двічі. Було обрано такі теми: «Як сміливість стала у нагоді під час подорожі», «Як я допоміг Котигорошку». Перша ситуація вимагала від дітей пригадування будь-якої подорожі з батьками й коротеньку

розповідь про виявлену сміливість з боку дорослих (реальні вчинки) з подальшим її обговоренням. Інша ситуація була спрямована на усвідомлення дітьми необхідності виховання у себе названої риси характеру. Використання завдань такого характеру передбачало можливість дозволяло уявити себе сміливого, впевненого в собі казкового героя і порівняти з реальною сміливою поведінкою дорослого. Фіксувалися висловлювання дітей про названу якість та їх ставлення до неї.

3. Перегляд мультфільмів

Експериментатор або вихователь разом з дітьми дивляться мультфільми, герої яких виявляють сміливість, здатність впоратися із страхом, спроможність подолати невпевненість у собі або самовпевненість. Колективне обговорення переглянутого має на меті посилити значення сміливої, впевненої поведінки для успішного розв'язання проблем. Також була пропозиція батькам про спільний перегляд та обговорення мультиплікаційних фільмів відповідної тематики. Передбачено було 5 переглядів (раз на два тижні) таких мультфільмів: *Дідова дочка, Морозко, 12 місяців, Гидке каченя, Попелюшка*.

З метою реалізації другої педагогічної умови - *вправління дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх* організовувалися тематичні бесіди з дітьми 5 -6 років, доручення та.

1. Метод бесіди

Програмою формувального експерименту планувалося проведення декількох бесід, зміст яких був розроблений О. Кононко. Їх мета полягала у поглибленні знань дітей про самих себе, свої сильні і слабкі сторони, уміння довіряти своєму досвіду, не губитися у ситуаціях зіткнення з труднощами. Бесіди були підпорядковані тим видам діяльності, які проводилися під час експерименту. Пропонувалася така тематика бесід: «Який я?», «Як виховати у себе самоповагу», «Чим я собі подобаюсь під час виконання діяльності?», «Чим не подобаюсь собі у діяльності?», «Чим подобаюся дорослим і товаришам у діяльності?». У протоколах фотографічно фіксувалися словесні, емоційні,

мімічні реакції дітей, особливості поведінки, зміст висловлювань. Розглянемо їх зміст.

1. «Який я?»

Вихователь разом з дітьми уточнює зміст понять «впевнений», «невпевнений» та «самовпевнений»; з'ясовує, чому одні діти впевнені у собі, деякі – не впевнені, а деякі – самовпевнені; кому з них легше домогтися успіху в житті, а кому – важче і чому; в яких ситуаціях буває легше-важче виявити впевненість у собі; як варто поводитися під час зіткнення з труднощами. Дорослий пропонує кожному дошкільнику визначити, який він, аргументувати свою думку.

2. Як виховати у себе самоповагу

Педагог обговорює з дошкільниками такі питання: що значить себе поважати себе, у спішність діяльності та відчуття задоволеності, гордості за результат, самоповагу; довіра своїм можливостям, власному досвіду; здатність підтримати, заспокоїти себе у процесі виконання діяльності; спроможність мобілізувати зусилля на досягнення мети; як стати сміливим, рішучим, наполегливим і водночас не хвалькуватим.

3. «Чим я собі подобаюся під час виконання діяльності?»

Педагог пояснює, що кожна людина має свої сильні якості, чесноти і заслуговує на самоповагу та повагу інших. Дорослий пропонує по черзі кожній дитині визначити, чим вона собі подобається коли виконує діяльність. Називати можна декілька чеснот. За умови, якщо дитина уникає відповіді або задовольняється відповідями типу: «Усім собі подобаюся» або «Нічим не подобаюся», вихователь разом з дошкільниками визначають її позитивні риси, які визначають успішність дитини у діяльності.

4 «Чим не подобаюся собі у діяльності?»

Вихователь починає бесіду з пояснення, що у кожної людини є свої недоліки – більші чи менші, що саме вони відіграють велику роль у виконанні діяльності. Щоб їх позбутися, необхідно усвідомлювати, що вони є. Вона

пропонує дошкільникам виявити самокритичність і визнати свої вразливі місця під час виконання завдань, назвати основні недоліки, які заважають успішно виконати діяльність, досягнути поставленої мети. Відмічається на основі чого робиться узагальнення дошкільників: на основі власної оцінки діяльності чи оцінювання дорослими, ровесниками.

5. «Чим подобаюся дорослим та товаришам у діяльності?»

Спрямовується увага на виховання у дітей уміння бачити себе очима інших людей, заохочення бажання у них бути цілеспрямованим та уважним під час діяльності, демонструвати впевненість у ній, відчувати повагу до себе при досягненні результату, об'єктивно сприймати критику щодо якості її виконання. Обговорення з дошкільниками, чи відрізняються між собою якості, які подобаються батькам, вихователям та друзям. З'ясувати чи потрапили до переліку самоповага, об'єктивність, наполегливість, цілеспрямованість, впевненість у собі та до переліку якостей, які дорослі та однолітки цінують.

Наступний метод, використаний для розвитку адекватної самооцінки дітей 5 -6 років – *виконання доручень дорослого з подальшою їх оцінкою*. Зокрема перед малюками ставили завдання: доглядати за кімнатними рослинами та мешканцями живого куточку у груповій кімнаті, допомогти виготовити годівницю для пташок, годувати птахів, висаджувати кущі, дерева на території ЗДО. Дорослими надавалася аргументована оцінка виконаному завданню, схвалювалася чи не схвалювалася певна поведінка дітей, відбувалося заохочення до певних дій, наголошуючи на їх значущості, виявлялася емоційна підтримка, відзначалися позитивні досягнення. У дошкільнят фіксувалися прояви: самоповаги, впевненості у власних діях, оцінні судження про досягнутий результат, про прикладені зусилля, власні особистісні якості, проявлені під час виконання завдань. За необхідності експериментатор стимулював дітей до подібних суджень, до справедливих висловлювань про себе та свої успіхи у діяльності (повний опис подано у Додатку).

Наступний метод – *виконання експериментів дітьми*, організованих дорослими. Використовувалися наступні досліди: «Яйце, яке плаває у воді»,

«Випаровування води зі склянок», «Рух води». Діти самостійно здійснювали відповідні дії: експериментували, узагальнювали, формулювали висновки. Дорослий оцінював об'єктивні досягнення малюків, аргументував свою оцінку, характеризував зусилля та активність, вказував на наявність необхідних та набутих знань, на успіх, результативність дій. Фіксувалися у дітей їх чутливість до оцінок дорослих, впевненість поведінки, самоповага до себе після здійснених дій та оцінок дорослого, судження про власні можливості, здобутки. За допомогою цього методу діти оцінювали у себе здатність до виконання певних дій, вправлялися у такій поведінці, націлювали себе на досягнення успіху в діяльності. Проводилися досліди упродовж першого місяця експерименту, детальний опис подано у додатках (див. Додаток).

Наступний метод – *виконання малюнків, аплікацій, ліпних виробів*, які мали допомогти дитині усвідомити власні можливості, особистісні властивості. Зокрема, у малюванні пропонувалося намалювати себе як впевненого / невпевненого хлопчика чи дівчинку («Я впевнений малюк»), «Я дуже здібна дитина», «Я вміла дитина». Після завершення малюнків, вихователь просить дитину пояснити чому саме так зображено образи, що вони значать. Просив малюка вказати чи є в нього ці якості, чи цінує він їх. Наголошував на важливості усвідомлення старшим дошкільником у себе цих позитивних властивостей. Фіксують експериментатором судження дитини про себе, про важливі якості, які вона виділяє й оцінює, адекватність такої оцінки.

У ліпленні передбачалося виготовлення поробок з таких тем: «Світ на твоїх руках», «Неіснуючі тварини», «Скульптура лицаря», де вихованець мав предстати для себе як особистість, яка здібна до таких занять. Було проведено три таких заняття з інтервалом у три тижні кожне. У бесіді після їх завершення роботи дорослий спрямовував увагу дитини на якості, здібності, які допомогли впоратися з завданнями, з'ясував, що намагалася дитина зобразити, чи вдалося це. Оцінював критично результат, пропонував малюкові оцінити його самостійно, аргументувати свою оцінку, виконати відповідні оцінні дії стосовно результатів однолітків. Експериментатор фіксував такі судження, визначав як

дитина оцінює свої старання, здібності, можливості, орієнтуючись на поробку на її образ (результат) та відповідні оцінки стосовно досягнень однолітків.

Аплікація мала збагатити, розширити уявлення дітей про себе як вмілу, самостійну, здібну до творчості особистість. Цьому сприяли такі теми: «Веселка», «Колір впевненості», «Мій найкращий товариш (подруга)», «Моє найбільше бажання», «Я вмію», «Я прагну». Обговорюючи дані поробки дорослий має запитувати у дітей що вони про себе намагалися розповісти, що відрізняє дитину від інших, яку якість намагався підкреслити у найкращого друга, які кольори позначають впевненість, чому так вважає. Так дитина старшого дошкільного віку збагачує власний образ Я, розширюючи уявлення про себе.

Використання ігрових вправ – наступний метод у формуванні адекватної самооцінки дітей 5 -6 років. У них дитина порівнює власні можливості у відповідній поведінці, збагачує уявлення про сильні і слабкі сторони своєї особистості, збагачує образ Я. Зокрема вправа «*Веселий м'яч*» спрямована на стимулювання бажання малюків продемонструвати власні можливості у певній сфері життєдіяльності: декламування віршів, виконання танців та пісень тощо. Передаючи один одному м'яча діти проговорюють лічилку. У кого залишається м'яч по її завершенні має виконати певне завдання (проспівати, затанцювати, виконати інші дії). Оцінюючи однолітків розширюють бачення власних здібностей, можливостей. Після проведення обговорюють досягнення, зазначаючи успіх кожної дитини, на основі чого діти висловлюють судження про здобутки й можливості інших і самих себе. Експериментатор фіксує такі судження, схвалюючи їх. За необхідності стимулює, заохочує до подібних висновків дітей.

Вправа «*Дзеркало*» сприяє пізнанню дітьми поведінки один одного за рахунок наслідування, копіювання дій однолітків, тим самим усвідомлюючи особливості власного поводження у процесі виконання цієї вправи, порівнюючи власні можливості з можливостями друзів. Учасники працюють парами під музичний супровід, одна дитина має копіювати всі дії іншої дитини, після чого

здійснюється обмін ролями та учасниками. Експериментатор організував вправу, акцентував увагу дітей на оцінці власних дій у парах себе й однолітків, що сприяло збагаченню їх образу Я.

«Дракон кусає свій хвіст» сприяє розкутості в діях, зняттю напруженості, розвиває впевненість у діях, розширює уявлення дітей про власну спритність та її особливості в інших дітей. Під музику діти шикуються один за одним і тримають ся за плечі. Перший малюк - «голова», останній - «хвіст»: один прагне піймати хвоста, який ухиляється від голови. Потім міняються місцями і гра продовжується далі.

Вправа-гра «Компліменти» передбачає набуття впевненості у тому, що тебе розуміють однолітки, усвідомлення кращих сторін власної особистості. Після з'ясування поняття «комплімент» діти, передаючи м'яч один одному, зазначають позитивні риси своїх товаришів. Той, хто отримав комплімент, дякує за це.

Вправа-гра «Малюнок на спині» сприяє розвитку адекватної самооцінки через тактильні відчуття. Дитина оцінює у собі здатність розуміти дії іншої дитини, партнера по грі, порівнює ці можливості зі здатностями ровесників. Поділяються на пари, спочатку один із учасників малює за допомогою пальців будь-що на спині іншого, завданням якого є відгадування зображеного образу. Після чого відбувається обмін ролями.

З метою упровадження у педагогічну практику третьої педагогічної умови - *сприяти оволодінню та використанні педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю* було використано такі методи: проведено тренінгу для вихователів, консультування батьків і педагогів, складання пам'яток для дорослих, які містили методичні рекомендації стосовно методів, форм та прийомів розвитку у старших дошкільників вказаної якості.

Проведення *тренінгу для педагогів* відбувалося упродовж перших двох тижнів, передбачалося по два заняття на кожному з них. Зміст тренінгу розроблений самостійно експериментатором. Мета тренінгу «*Види самооцінки*

дитини?» полягала у збагачення й узагальненні уявлень педагогів ЗДО про сутність і роль адекватної самооцінки дошкільника у його життєдіяльності; встановлення ознак адекватної неадекватної самооцінки, уточнення показників прояву кожної. Під час тренінгу між його учасниками розподілялися ролі: одного призначали «вихователем», а інші ж ставали «дітьми із адекватним, завищеним, заниженим оцінюванням себе». Так набувався досвід взаємодії з відповідними дошкільниками, визначалися найбільш продуктивні стратегії поведінки з ними, здійснювався пошук найбільш прийнятних прийомів керівництва поведінкою. Така робота сприяла набуттю досвіду взаємодії з означеними категоріями дітей, уточненню найбільш ефективних методів взаємодії вихователів з дітьми, що мають певні види самооцінки. Також працівники дошкільного закладу усвідомили значення адекватної самооцінки та її роль у поведінці дошкільників.

Консультування батьків і педагогів. Цей вид роботи був орієнтованим на систематизацію знань батьків і педагогів щодо змісту та необхідності розвитку у дошкільників адекватної самооцінки, самоповаги. У консультації спрямовувалася увага дорослих на проблеми дітей у поведінці, які мають завищену та занижену види самооцінки. Зокрема для дорослих членів сімей було проведено одну консультацію у формі повідомлення на тему: *«Особливості самооцінки у дошкільному віці»*. Її тривалість розраховано на 10 – 15 хв., ще стільки ж передбачено було на надання відповідей батькам на їх запитання. Консультація для вихователів на тему: *«Самооцінка дітей дошкільного віку»* була проведена у формі лекції й була розрахована хвилин на 30. Передбачено також надання пояснень педагогам на їх запитання. В цілому на цих консультаціях експериментатор повідомив дорослим ознаки певних видів самооцінювання дітей, що сприяло усвідомленню ними важливості означеної проблеми. А також спрямував їх на пошук найбільш оптимальної стратегії взаємодії з дітьми. Водночас експериментатор намагався зорієнтувати батьків, вихователів обдумати власну повсякденну практику реагування на успіхи – невдачі дитини. На закінчення консультацій було запропоновано увазі

дорослим пам'ятки, що орієнтували їх на дотримання певних стратегій поведінки з дітьми що мають різні види самооцінки.

Пам'ятки педагогам і батькам містили рекомендації щодо виховання адекватної самооцінки та попередження і корекції заниженої та завищеної самооцінки.

Поради щодо особливостей виховання дітей різних категорій:

1. Щодо всіх категорій дошкільників *дорослий (педагог чи батьки)* має оцінювати результати діяльності або поведінку дитини, а не її особистість. Дотримання цієї тези у практиці поведінки сприятиме об'єктивній оцінці успіхів і досягнень дитині

2. Дитина, яка має адекватну самооцінку, має відчувати з боку дорослого довіру до себе. Під час здійснення нею будь-якої діяльності бажано не втручатися, не відволікати її від зосередженої роботи. Натомість допомагати опосередковано і то лише у разі об'єктивної необхідності. Варто надавати більше самостійності: приймати власні рішення, здійснювати свої вибори.

3. Дитина, яка має занижену самооцінку варто:

- постійно підтримувати у її починаннях, висловлювати впевненість у її можливостях («Я вірю, що ти зможеш!»);
- разом з малюком пригадати ситуації, коли вона досягала успіху;
- налаштовувати її на позитивний результат, на прикладання зусиль щодо переборення труднощів;
- диференціювати завдання, щоб виникали ситуації успіху;
- обговорювати діяльність та виявляти причини успішності-неуспішності, тим самим формувати уміння адекватно оцінювати свої можливості;

4. По відношенню до дитини, яка має завищену самооцінку варто:

- звертати її увагу на допущені помилки, безвідповідальність до певної діяльності, завдання;
- застерігати від надмірної самовпевненості;

- ілюструвати результати самовпевненої поведінки прикладами з життя та з допомогою художньої літератури та перегляду мультфільмів відповідної спрямованості;
- наводити приклади негативних наслідків надмірної впевненості, зокрема складності у спілкуванні з однолітками;
- не надавати необ'єктивну високу оцінку досягнень та поведінки;
- вправляти дошкільника в умінні адекватно себе оцінювати та визнавати чесноти та високі досягнення однолітків;
- культивувати правдивість, чесність, совісність як найвищі моральні чесноти;
- уникати прямих підказок дитині щодо способів дій або розв'язання проблеми замість неї;

Комплекс описаних вище методів формування адекватної самооцінки був спрямований всім усім учасникам формувального експерименту - дітям старшого дошкільного віку, педагогам експериментального ЗДО та батькам вихованців. Він зорієнтований на оптимізацію виховного процесу в сім'ї та дошкільному закладі на виховання у дітей 5-7 років адекватної самооцінки.

3.3. Визначення ефективності проведеної роботи з розвитку адекватної самооцінки дітей 5 – 7 років у дошкільному закладі та сім'ї

Мета контрольного експерименту передбачала порівняльний аналіз рівнів розвитку у старших дошкільників адекватної самооцінки, виявленої на початковому та завершальному етапах дослідження. Визначалася ефективність використаної у формульовальному експерименті методики оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у досліджуваних вказаної особистісної властивості та перевірку наукової гіпотези.

На контрольному етапі експерименту взяли участь ті самі досліджувані, що й на констатувальному. Загальна кількість дітей становила 30, з яких 15 складала експериментальну, а 15 – контрольну. Контрольну роботу здійснено з 30 батьками та 11 вихователями. Було використано аналогічні методи як і на констатувальному етапі.

Контрольний етап експерименту був спрямовуваний на виявлення того, наскільки змінилися прояви адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку у їх поведінці, діяльності. У формульовальній частині експерименту було застосовано ряд методів, спрямованих на розвиток у дітей 5 -7 років адекватної самооцінки. Зокрема з малюками використовували читання творів художньої літератури, перегляд мультфільмів, складання казок і невеликих розповідей, передбачалося виконання доручень дорослих, малюнків, аплікацій, проведення тематичних бесід, ігрових вправ, що було спрямовано на розширення у малюків здатності до оцінювальних дій, збагачення образу Я. З педагогами і батьками було проведено консультації з приводу особливостей самооцінки дітей у дошкільному віці, запропоновано пам'ятки поводження з дітьми, які мають різні рівні самооцінки, з педагогами було проведено тренінг.

На контрольному етапі у дошкільників ЕГ було зафіксоване загальне підвищення рівня знань про власні можливості, успіхи та досягнення, особистісні якості, що дає підстави говорити про ефективність використаних методів. Отримані результати підтвердили, що послідовне й систематичне застосування в процесі життєдіяльності дошкільників інформації про роль

об'єктивного оцінювання дій та реальних можливостей, успішності у досягненні мети, виконанні завдань різного характеру й отриманні належного результату, наведення прикладів, значно підвищило їхній рівень знань, здатність аналізувати й адекватно оцінювати характер своєї поведінки у різних видах та умовах організації діяльності.

Аналіз порівняльних даних щодо сформованості у дітей 5-7 років адекватної самооцінки на констатувальному та контрольному етапах роботи показує позитивні зміни показників усіх компонентів вказаної властивості особистості в дітей ЕГ. Проте залишилася певна кількість дітей старшого дошкільного віку, які, як і раніше, характеризувалися низькими показниками сформованої адекватної самооцінки. На нашу думку, цьому могли сприяти: байдуже ставлення батьків вихованців до досліджуваної проблеми; недооцінка окремими вихователями запропонованих форм, методів, прийомів розвитку адекватної самооцінки; консервативність індивідуального досвіду даної категорії дітей, їхня звичка розраховувати на допомогу ззовні.

Щодо досліджуваних КГ, в них зафіксовано менш суттєві зрушення в проявах адекватної самооцінки. Порівнюючи результати констатувального й контрольного етапів, можна стверджувати, що за традиційних умов організації життєдіяльності дошкільників кількість представників з високим та середнім рівнями досліджуваної властивості зростає несуттєво. Відбулося незначне зменшення кількості дошкільників, які мають низький рівень адекватної самооцінки. Це пояснюється тим, що проблемі її формування педагогами та батьками приділяється недостатньо уваги.

Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту відобразилося у прогресивних змінах в кількісному розподілі досліджуваних експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості у них адекватної самооцінки.

Таблиця 3.2

Динаміка змін у рівнях адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку ЕГ та КГ

Рівень	Кількісний склад у %					
	ЕГ		Динаміка	КГ		Динаміка
	Констатувальний етап	Контрольний етап		Констатувальний етап	Контрольний етап	
Достатній	24	50	+26	27	33	+6
Задовільний	53	43	-10	50	44	-6
Низький	23	7	-17	23	23	0

Узагальнену інформацію про динаміку досліджуваного явища розміщено у таблиці 3.2. Її дані засвідчують, що відбулися позитивні зміни в межах високого рівня. Діти ЕГ, віднесені до нього, характеризувалися збалансованістю всіх компонентів адекватної самооцінки. Знання суті провідної категорії, її ролі в житті та основні показники вирізнялися ґрунтовністю, адекватністю, обґрунтованістю.

Дошкільники категорії ЕГ ставляться до адекватної самооцінки як до особистісного надбання, поважають себе за здатність об'єктивно оцінювати власні можливості й результати діяльності. Вони виявляють уміння обґрунтувати самооцінку, визнати помилки й прорахунки та відстояти справедливість свого судження під зовнішнім тиском. Внаслідок формувальних впливів кількість представників високого рівня адекватної самооцінки по ЕГ зросли на 26%, по КГ – лише на 6%. Це засвідчує ефективність методів, форм і прийомів виховної роботи, застосованих на етапі формування.

Як зазначають порівняльні дані, завдяки спеціально організованій системі формування в ЕГ на 10% зменшилася кількість дітей, віднесених до задовільного рівня адекватної самооцінки. Водночас динаміка змін у КГ групі за цими показниками виявилася несуттєвою: відбулося зменшення чисельності лише на 6%. Це дає підстави стверджувати, що експериментальна система

виховання виявилася ефективнішою за традиційну і доцільна для застосування в педагогічній практиці.

Порівняльні дані обох етапів експерименту дали змогу стверджувати, що в ЕГ завдяки спеціально організованій виховній системі кількість дошкільників із низьким рівнем адекватної самооцінки зменшилася на 16% і складає лише 7% від загальної кількості досліджуваних цієї категорії. Це означає, що ефективність формувального експерименту підтверджено. Водночас в КГ кількість представників цього рівня взагалі не зазнала змін і нараховує 23% таких дітей. Це актуалізує необхідність упровадження у педагогічну практику розроблених нами методів ефективного розвитку адекватної самооцінки як важливого компонента особистості.

Отже, в цілому можна говорити про те, що внаслідок проведення формувального експерименту кількість дітей 5-7 років з достатнім та задовільним рівнями розвитку адекватної самооцінки нараховує 93%. Отримані дані засвідчують ефективність спеціально організованої системи виховання та її продовження.

Як було вказано на початку, у контрольному експерименті взяли участь не лише дошкільники, але і вихователі та батьки. Нижче подано узагальнену інформацію про динаміку змін у знаннях, ставленні та керівництві самостійною діяльністю дітей в умовах суспільного та сімейного виховання. Завдяки тренінгу, консультаціям, пам'яткам, які були адресованим дорослим, зафіксовано позитивні зміни. Зупинимось детальніше на їх характеристиці.

Виявлено, що усі вихователі - учасники експериментальної роботи, розширили свої уявлення про адекватну самооцінку та її роль для особистості дошкільника, усвідомили її важливість не лише для майбутнього успішного дорослого життя, але й для сьогодення дітей, могли аргументувати свою точку зору. Переважна більшість з них у ході повторного опитування вказала на необхідність розкриття дітям значущості їх уміння визнавати помилки й прорахунки та відстоювати справедливість свого судження під зовнішнім тиском, вправляння в умінні адекватно оцінювати себе та свої досягнення. Але

не всі педагоги базового дошкільного закладу реалізували свої наміри повною мірою. Проте ефективність формувального експерименту ці дані доводять.

Після проведеної роботи з батьками, більшість їх усвідомили, що на розвиток уміння дітей адекватно оцінювати власні можливості та успішність у діяльності, слід звертати більше уваги. У ході формувального експерименту завдяки пам'яткам та консультаціям вдалося позитивно вплинути на розуміння представниками сімей відмінностей у адекватній - неадекватній самооцінці. Проте, що практика поведінки під час виконання дошкільниками завдань певної новизни і складності майже половини батьків суттєво не змінили стратегію їх поведінки: вони обмежували дітей у їх самостійності. Отримана інформація актуалізує необхідність подальшої систематичної роботи з батьками в означеному напрямі.

Отже, можна зробити висновок, що у ході формування легше було впливати на уявлення про адекватну самооцінку: знання педагогів та членів родин завдяки використаній системі роботи конкретизувалися, розширилися, систематизувалися, диференціювалися, набули більшої аргументованості. Проте на рівні поведінки їм важко було реалізувати набуті уявлення під час взаємодії з дітьми, що може бути пояснено їх усталеними звичками або ж небажанням щось змінити.

Тому особливої уваги у подальшому потребуватиме виховна робота, спрямована на зміну стратегії і тактики поведінки вихователів і батьків в ситуаціях діяльності, коли дітям потрібно здійснювати оцінку власних дій та здатностей, можливостей. Контрольний експеримент засвідчив, що найбільш складно дорослим поводити себе стримано, не поспішати з допомогою, надати дітям певного часу для обдумування.

Підсумовуючи, можна говорити про те, що в цілому система формувальних впливів виявилася ефективною, позитивно позначилася на усіх компонентах адекватної самооцінці – знаннях дітей та дорослих, самоповазі до самих себе, менше – на навичках адекватної поведінки у складних ситуаціях. Встановлено, що досліджувані усіх вікових груп легше сприймали нову для

себе інформацію про досліджуване явище, ніж були здатні змінювати систему власних переконань, звичну для них практику поведінки. Щоб суттєво змінити стратегії поведінки дорослих необхідний більш тривалий період часу.

Отже, можна зробити висновок, що розроблена система роботи з формування адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку значно оптимізувала виховний процес і є ефективною.

Висновки до розділу 3

Наукове підґрунтя системи роботи формувального експерименту складало положення сучасних фахівців з розвитку адекватної самооцінки дітей 5-7 років. Водночас вона мала в основі емпіричні дані констатувального експерименту.

Провідними принципами організації формувального експерименту слугували системний, діяльнісний, особистісно орієнтований та аксіологічний. В основу системи роботи було закладено наступні педагогічні умови: збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті; вправлення дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх; сприяти оволодінню та використанню педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю.. Система виховної роботи передбачала роботу з дошкільниками, вихователями та батьками.

Упровадження в освітній процес методів ефективного виховання у дітей 5-7 років адекватної самооцінки передбачало збагачення їхнього когнітивного та емоційного досвіду, а також оволодіння навичками оцінювання у звичних для них видах діяльності.

Результати контрольного експерименту довели позитивну динаміку змін у рівнях сформованості адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку. Експериментальним шляхом доведено ефективність розроблених педагогічних

умов, реалізованих у різноманітних формах і методах формування у дітей 5-7 років вміння критично аналізувати власну діяльність, об'єктивно оцінювати власні можливості її здійснення.

Отже, висунуту гіпотезу підтверджено, що дає підстави для формулювання загальних висновків нашого дослідження.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного дослідження, нами були зроблені наступні висновки.

За першим завданням:

Розкрито основні напрямки дослідження самооцінки особистості у психолого-педагогічній науці.

Самооцінка є важливою складовою «Я-концепції» особистості. Завдяки їй людина оцінює окремі властивості своєї особистості, поведінки і діяльності, так і власну особистість у цілому. Зокрема, науковці виділяють *адекватну самооцінку*, під якою розуміють не вроджену характеристику організму, а складне особистісне утворення, яке підвладне процесам формування і становлення в структурі всіх особистісних характеристик дитини; *неадекватну самооцінку*, яка виражається в завищеному погляді на себе і на власні досягнення, що дозволяє завищено оцінювати свої можливості, вміння у порівнянні з іншими; *загальна* полягає в узагальненому ставленні дошкільника до себе, до власних особистісних властивостей; *абсолютна самооцінка* виражає ставлення дошкільника до себе безвідносно до інших, є переживання того, чи люблять його взагалі, без порівняння з іншими та *відносна самооцінка*, яка виражає ставлення зростаючої особистості до себе порівняно з іншими, передусім з однолітками.

На формування самооцінки впливають різні чинники, що відіграють роль у її становленні на різних вікових етапах. У ранньому віці у дітей відзначається слабкий розвиток когнітивного компоненту самооцінки, в образі самого себе переважає емоційна складова, що відображає позитивне ставлення дитини до себе, запозичене у відносинах з дорослими. На цьому віковому періоді, дитина усвідомлює тільки сам факт, що вона існує.

У 3 -4 роки у молодших дошкільників розпочинає своє становлення самооцінка, яка проявляється у необхідності здійснювати порівняння своїх результатів з результатами ровесників. Даний період є переломним моментом у розвитку самосвідомості дитини. Власна самооцінка тут лише розпочинає

формування.

У 5 -7 років дошкільник вперше усвідомлює відмінності між соціальною позицією у світі та власними прагненнями у цьому плані. З'являється певна спрямованість щодо зайняття бажаного статусу й брати участь у значущій діяльності. В процесі розвитку самостійності дитини, її більш диференційованого та глибокого самопізнання, формується досить стійка адекватна самооцінка, під впливом різних чинників, провідним з яких є ігрова діяльність.

За другим завданням:

Визначено вплив на розвиток самооцінки сім'ї й дошкільного закладу освіти.

Сім'я й заклад дошкільної освіти здійснюють вплив на розвиток адекватної самооцінки дітей 5 -7 років. За рахунок впливу дорослих, спілкування з ними й ровесниками у старшого дошкільника з'являється можливість порівнювати власні можливості з можливостями інших дітей, на основі чого збагачується образ Я, усвідомлюються власні можливості, риси характеру, набувається досвід оцінювання себе та інших, врахування у цьому процесі оцінок дорослого й ровесників. Цілеспрямовано впливати на процес становлення адекватної самооцінки вихователі та батьки можуть за рахунок доброзичливості, довіри один до одного у питаннях розвитку дитини, кооперації в освітньому процесі. Існування нових форм взаємодії таких як тренінги, консультування, проведення лекцій, складання пам'яток набули поширення у практиці роботи ЗДО й викликають зацікавленість з боку батьків, що варто використати під час взаємодії ЗДО і сімей вихованців у формуванні адекватної самооцінки.

За третім завданням:

Визначено критерії, показники, компоненти адекватної самооцінки дошкільників та рівні її розвитку.

Для визначення особливостей становлення адекватної самооцінки старших дошкільників було використано такі критерії: *уявлення про себе та*

власні можливості; самоповага (самоствалення); адекватне оцінювання своїх можливостей та результатів. На основі скомпонованої методики було визначено рівні адекватної самооцінки дітей 5 -7 років та з'ясовані характеристики поведінки старших дошкільників з відповідними рівнями її сформованості: достатнім, задовільним і низьким. Так, переважна більшість дошкільників мають задовільний рівень сформованості адекватної самооцінки (50 %); достатній рівень характерний лише для 27% дітей; на низькому рівні перебувають 23% дошкільників. Зокрема діти 5 -7 років з *достатнім рівнем* адекватної самооцінки здатні правильно співвідносити свої можливості і досягнення, критично ставляться до себе, ставлять перед собою досяжні цілі, яких можна досягти; виявляють ініціативу, впевненість, володіють здатністю рефлексувати щодо обраних дій, способів поведінки та їх результативності в порівнянні з іншими, з *задовільним рівнем* - не завжди адекватно оцінюють свої якості та можливості, не володіють вмінням усвідомлювати себе, врахування думок однолітків, дорослих, здатні як до переоцінки так і зайвої критичності щодо свого спілкування, поведінки в діяльності, не достатньо можуть рефлексувати стосовно обраних дій, способів поведінки та їх результативності, з *низьким рівнем* - не володіють навичками адекватно усвідомлювати себе як індивідуальну особистість, що виявляється у занадто великій переоцінці, або зайвій критичності щодо свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань; ініціативу в діяльності покладають на інших осіб, впевненість майже не проявляється.

За четвертим завданням:

Було проведено формувальний експеримент.

В основу системи роботи було закладено наступні педагогічні умови: збагачення знань дітей про справедливу-несправедливу оцінку та її роль у житті; вправління дошкільників в умінні виробляти справедливі судження, аргументувати та відстоювати їх; сприяти оволодінню та використанні педагогами сучасних технологій формування адекватної самооцінки у дітей

шостого-сьомого року життя у взаємодії з сім'єю. Вона передбачала роботу з дошкільниками, вихователями та батьками.

Упровадження в освітній процес методів ефективного виховання у дітей 5-7 років адекватної самооцінки передбачало збагачення їхнього когнітивного та емоційного досвіду, вміння критично аналізувати власну діяльність, об'єктивно оцінювати власні можливості її здійснення.

За результатами контрольного експерименту було відмічено зростання кількості дітей з високим рівнем адекватної самооцінки у експериментальній групі на 26%, зменшення на 10% кількості дітей, віднесених до задовільного рівня адекватної самооцінки, а кількість дошкільників із низьким рівнем адекватної самооцінки зменшилася на 16% і складає лише 7% від загальної кількості досліджуваних цієї категорії. У контрольній групі зміни є незначними. Отримані результати підтвердили ефективність розробленої системи роботи з розвитку адекватної самооцінки дітей 5 -7 років.

Перспективами подальших пошуків стане вивчення впливу навчальної діяльності молодших школярів на розвиток у них адекватної самооцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщук А. М. Індивідуалізація освітнього простору в ДНЗ: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. спеціальності «Дошкільна освіта»/А. М. Аніщук.- Ніжин: НДУ. ім. М. Гоголя, 2017. – 202с.
2. Архипова Е. А. Влияние воспитателя и сверстников на самооценки у детей старшего дошкольного возраста: автореф. дис. канд. наук / Е.А. Архипова. - Минск.-1983.-19с.
3. Бабійчук В. Н. Передовий педагогічний досвід. Формування соціальної компетентності дошкільників засобами сюжетно-рольової гри/ В.Н. Бабійчук. – К.,2011- 115с.
4. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание / Р. Бернс – М.:Прогресс.- 1986.- 420с.
5. Бернс Р. Что такое Я-концепция// Психология самосознания: хрест. под ред. Д. Я. Райгородский / Р. Бернс. - М., 2003. - С.333-393.
6. Бех І. Д. Зростити моральну особистість – головна турбота / І. Д. Бех //Дошкільне виховання. – 2015. - №4. – С. 6-8.
7. Беленька Г. В. Особистість випускника дитсадка: базові якості/ Г. В. Беленька //Дошкільне виховання. – 2015. - №7. – 11-15.
8. Борисова В. Н. Ребенок старшего дошкольного возраста как субъект игровой деятельности в процессе организации сюжетно-ролевой игры/В. Н. Борисова, Т. А. Макарова// Научно-методический журнал «Концепт».- Тернопіль, 2015. – С. 381–385.
9. Васильева М. О. Развитие творческого потенциала дошкольника/М. О. Васильева, Т. Д. Юнг//Дошкольное воспитание. – 2006. - №2. – С.9-11.
10. Волков Б. С. Дитяча психологія: від народження до школи, 4-е видання/Б. С. Волков. – П. СПб., 2009.- 146 с.
11. Горбачева В. А. К вопросу формирования оценки и самооценки в детей/В. А. Горбачева – Известия АПН,1948.- №18. – С.14.

12. Гордєєва Ж. В. Розвиток самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: дисертація/Ж. В. Гордєєва.- Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2007.- 45 с.
13. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/862962/>.
14. Дитина: освітня програма від двох до семи років /наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білокаленко та ін. ; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець: Мін-во освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К. : Київ, 2016. – 304с.
15. Долгова В. И. Формирование самооценки у детей старшего дошкольного возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт»/ В. И. Долгова, О. И. Кузнецова– 2016. – Т. 44. – С. 65–72. – URL:<http://e-koncept.ru/2016/56977.htm>.
16. Долгова В. И. Коррекция тревожности у старших дошкольников/ В. И. Долгова. — Дошкольное воспитание, 2016. — № 8. — С. 100–105.
17. Дороніна М. А. Роль рухливих ігор в розвитку дітей дошкільного віку / М. А. Дороніна //Дошкільна педагогіка. – 2007. - №4. – С.10-14.
18. Емельянова М. Н. Подвижные игры как средство формирования самооценки / М. Н. Емельянова // Ребенок в детском саду. 2007. - № 4. - С. 29-33.
19. Заброцький М. М. Основи вікової психології, навч.посіб./ М. М. Заброцький.- Т.: Богдан. - 2006.- 112 с.
20. Іванов М. А. Саморегуляція у взаємодії//Введення в практичну соціальну психологію: навч.посіб. для вищих навч. закл. / М. А. Іванов, Б. М. Майстрів.- М.,1996.- 144 с.
21. Карасьова К. А. Гра – справа серйозна / К. А. Карасьова //Дошкільне виховання.- 2014. - №2. – С.20-21.
22. Карасьова К. А. Як навчити дітей грати / К. А. Карасьова// Дошкільне виховання.- 2014.- №12.- С.14.18

23. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток: навч. посіб. для вищ.навч. закладів/ О. Л. Кононко.- К. Освіта, 1998. – 255 с. – С.121.
24. Корепанова М. В. Феномен образу «Я» і особливості його розвитку в дошкільному віці: навч.посіб./М. В. Корепанова.- Волгоград: Переміна, 2000.- 120 с.
25. Короткий психологічний словник / за ред. проф. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – С. 184- 185.
26. Коршунова Ю. А. Формування адекватної самооцінки в процесі ігрової діяльності // Питання додаткової професійної освіти / Ю. А. Коршунова // Науково-практичний журнал – 2016. - №2.- С.6- 10.
27. Кудикина Н. В. Игровая деятельность детей: теоретические основы и методика педагогического руководства // Ее величество ИГРА : теория и методика организации детской игровой деятельности в контексте преемственности дошкольного и начального образования: сб. статей / под ред. Г. С. Тарасенко. - Винница: ВГПУ им. Михаила Коцюбинского, 2009. -320 с.
28. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Сильвестру– М.: Прогрес, 1983 – 234 с.
29. Михеева Е. В. Формирование самооценки в детей дошкольного возраста / Е. В. Михеева. - С.-Пб.: Речь, 2002. – 80 с.
30. Нечай С. І. Учити співробітництва змалку /С. І. Нечай//Дошкіль не виховання. – 2014. - №9. – С. 15-18.
31. Патробой І. В. Батькам про цінність сюжетно-рольової гри/ І. В. Патробой//Дошкільне виховання. – 2014. - №1. – С. 15-16.
32. Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі» (нова редакція): у 2 ч. /О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова; наук. кер. О.Л. Кононко. – Київ: ТОВ « МЦФЕР»- Україна, 2014.
33. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб./М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005 – 360 с.

34. Сергеєнкова О. П. Загальна психологія. навч. посіб.// О. П. Сергеєнкова, Столярчук О. А.,Коханова О. П., Пасека О. В. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

35. Українське дошкілля: програма розвитку дитини дошкільного віку/ авт.кол. О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко.- Мін-во освіти і науки України – Київ, 2011. – 263с.

36. Уманец Л. И. Роль самооценки в игровых отношениях дошкольников/ Л. И. Уманец // Вопросы психологии. - 1996. - № 11. - С. 61-67.

37. Уманец Л. И. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 " Педагогическая и возрастная психология»/Уманец Л. И. – К.,1984. – 24с.

38. Усова А. П. Роль гри в дитячому садку, під. ред. А.В.Запорожця/ А. П. Усова. - М. – 1976 – 114с.

Ч. І. Від народження до трьох років. – 2014. – 204 с.

39. Чернецька А. В. Розвиток комунікативних здібностей у дошкільників / А. В. Чернецька, А. А. Степанова- Ростов-н / Д.: Фенікс, 2005 – 154 с.

40. Чеснокова І. І. Особливості розвитку самосвідомості в онтогенезі// Принцип розвитку в онтогенезі/І. І. Чеснокова. – М., 1978. – 390с.

41. Шакуров Р. Х. Самолюбие детей (дошкольный возраст) / Р. Х. Шакуров. – М.: Прогресс,1969. – 176.